לזכר
צ׳ורטקוב

לזכר
צ׳ורטקוב

הובא לדפוס ע״י ועד יוצאי צ׳ורטקוב בישראל

לזכר
צ׳ורטקוב

הובא לדפוס ע״י ועד יוצאי צ׳ורטקוב בישראל

שלמה פינקל־זהר ז״ל

שלמה פינקל־זהר ז״ל

שלמה פינקל זהר נולד בצ׳ורטקוב בשנת 1899. חונך על ברכי אביו ר׳ יצחק פינקל, בריה היהדות המסורתית. כשהתבגר הצטרף למפלגת צעירי מזרחי. היה פעיל הרבה שנים בועדת קרן קימת לישראל. היה מארגן, פעיל ומפעיל אחרים. תמיד היה הראשון להטות שכם לכל מיני פעולות בשני הארגונים הנ״ל.

בשנת 1934 אחרי חיסול עסקיו, עזב את צ׳ורטקוב ועלה ארצה עם אשתו ושני ילדיו הרכים.

קשה היה לו בזמן הראשון בבואו לחיפה להסתגל לתנאים הקשים של עבודת־בנין. לא פעם כשראיתיו עובד בבנין התפלאתי איך הוא, במצב גופני חלוש, יש בו רצון דוקא להמשיך בעבודת בנין. אחרי כמה חדשים התחיל לעסוק במסחר ספרים. בעסק זה הצליח להתפרנס בכבוד, ביטא את מהותו והיה לו סיפוק רב.

בחיפה אשר חי בה כל שאר ימיו היה קשור לפעולות מפלגתיות צבוריות, כי מטבעו היה כוח מארגן ואהב עבודה צבורית.

אחרי השואה, כשנודע על האסון שקרה ליהודי אירופה ובתוכם ליהודי צ׳ורטקוב, התחיל כמעט הראשון לארגן עזרה לשארית הפליטה באשר הם שם בחבילות וכדומה. הוא היה גם הראשון שארגן את יוצאי עירנו ועמד כל הזמן בראש ארגוננו.

תמיד זירז והפעיל והיה ער לכל מיני פעולות לטובת יוצאי צ׳ורטקוב, עד שבא המות וחטפו לנצח.

יהי זכרו ברוך וצרור בצרור החיים.

י. ד.

✶

לראשונה זוכר אני אותו מהויזניצר־קלויז עם שפע התעלולים של נער־שובב, אשר על אף כל הצרות (היה זה בתקופת מלחמת העולם הראשונה) היתה חדות החיים של הנעורים מתגבר על הכל. אחר־כך היה זה באגודת הנוער עם הויכוחים הלוהטים על הציונות ועל הארץ היעודה. אח״כ בואו לארץ, חבלי ההסתגלות (עבד בעבודת בנין שהיתה למעלה מיכולתו הגופנית) עד שמצא את הענף המתאים לו ואשר הצליח בו מאד. נזדמן לי פעם לבלות בחברתו ימים אחדים, חביב ונעים היה מאד.

השקיע מרץ וכסף בקבוץ חקוק, שבנו חבר בו עד היום.

בשנותיו האחרונות סבל פגעים וצרות.

בלהט מיוחד התמסר להקים יד־ושם לאנשי צ׳ורטקוב. אין ספק שחורבן צ׳ורטקוב הרס את בריאותו. היה מתרגש עד לדמעות בהחילו לדבר על נושא זה באסיפות או בשיחה פרטית.

זכרו יהיה שמור אתנו — לאנשי צ׳ורטקוב — לתמיד.

ד. ה.

תבנית הספר על צ'ורטקוב

אנחנו מתארים לעצמנו שהוא יכיל 7 נושאים: א) היסטוריה, ב) פלגות, ג) מוס־דות, ד) אישים, ה) יונקות, ו) משלים, ז) יד.

כל נושא יחולק שוב לסעיפים ככה למשל, יסתעף הנושא:

היסטוריה לסעיפים: 1) ימות עולם, 2) אביך וזקניך, 3) המלחמה, 4) התקופה האחרונה, 5) החורבן.

פלגות: 1) החסידות (הרבי) וההשכלה (שפירא); 2) תנועות (הציוניות — בני ציון, נוער, מזרחי, השומר־הצעיר, גורדוניה, הצ"ח, ביתר) י.פ.ס.; האגודה; 3) אגודות (תרבותיות: חברת ש"ס, חברת משניות, י. ל. פרץ); כלכליות (יד חרוצים, קונסום).

מוסדות: 1) הקהל (הקהילה); 2) בתי עולם (חברה קדישא); 3) בתי כנסת; 4) בתי־אולפנא (תלמוד תורה, בית יעקב, בית־ספר עברי); 5) הקדש; 6) מושב־זקנים; 7) בית יתומים.

אישים: 1) משפחות (הקרייזר, רב־יוקל, יקל, רוזנצויג, מרגלית, הורביץ, ביקל, הרבנים, השר־בים, שטרנברג, הונר, שור); 2) יחידים (בריש טרק, הלינג, קימלמן, פליק, הירש פירץ, שכר).

יונקות: (אישים) 1 — בישראל; 2 — בתפוצות (ארצות־הברית, ארגנטינה).

משלים: 1) ספורים; 2) פתגמים; 3) מלות.

יד: 1) לנעדרים; 2) לחללים.

✶

כשמדברים על מצבת־זכרון בזמן הזה, עולה במוחו של אדם רגיל רעיון, שהכוונה היא לאלה שנשמדו בשואה האחרונה, והצורך הוא להנציח את שמותיהם ואת מעשיהם, אולי גם בצירוף תמונותיהם. וזהו התוכן של נושא ז' סעיף 2. ומה ענין כאן ל„נעדרים" מימים קדמים וקדומים? אך הרי בזה שונה השואה האחרונה מכל מה שעבר עלינו עד היום, שהיא עקרה את העץ על שרשיו והשמידה את הגרעין האחרון, שיכול היה להפריח תקוה ל„שם" ול„שארית". עם נפול החללים הרי אבדה גם „אחרית" הנעדרים. פסק ההמשך. בחורבן הזה חוסל גם כל זכר לדורות הקודמים. אין עוד ביער הגולה העץ צ'ורטקוב, כמו שנכרת היער כולו. ויתרון אדם מן הבהמה הוא יניקתו מן העבר, ואין הוא קיים ביכוש המסורת. „זכרו ימות עולם, בינו שנות דור ודור, שאל אביך ויגדך, זקניך ואמרו לך" — זאת היא תורת האדם וביחוד אדם מישראל. והרי זה אדיר חפצנו להתחמם באור דורות עברו ולהקר ביר מים חיים שמבראשית, ועלינו להכיל כל מה שהיה בצ'ורטקוב עד כמה שידנו מגעת, להזין מפירותיה את בנינו אחרינו. אם כך נבין

את תפקיד יד לגולה וקודם כל לצ'ורטקוב בתוכה, נראה את צורך תכנית זו בכל היקפה כמיוסדת, ואין יתרון לסעיף אחד על השני.

נגש אם כן, בבירור קצר ותמציתי של תכנית זו מתחילה ועד סופה.

בנושא היסטוריה — סעיף ימות עולם — אנחנו מתכוונים לכל החומר שאפשר יהיה להשיג מיום היזכר שם העיר באיזה מקור שהוא, (ראה למשל, ספר שפירא דף 27 ומקומות אחרים שם) עד התקופה, שעליה יש לנו עוד מקורות שבעל־פה. לה אנו מתכוונים בסעיף 2 — אביך וזקניך; עוד חיים אתנו אחד בעיר ושנים במשפחה, אשר בכוחם לספר לנו מה שהם זוכרים או שאבותיהם ספרו להם. במקצת יש גם תורה שבכתב, (ראה למשל, ספרי ק. א. פרנצוז, כתבי א. ליטווין וכד'). יותר עשירים הם המקורות לסעיף 3 — המלחמה. כוונתנו בו כמובן למלחמה הקודמת. חיים עוד אתנו רבים, אשר פעלו וסבלו בעת ההיא, ויוכלו למסור לנו הרבה על המוצאות את עירנו, אנשיה, מוסדותיה, תנועותיה וכו' בימים ההם. הוא הדין, ובמדה רבה יותר כמובן, בנוגע לסעיף 4 — התקופה האחרונה — ז"א הזמן שבין המלחמה הקודמת לבין המלחמה האחרונה. יש לציין, שבתקופה הזאת חלו שינויים כבירים בהרכב הסוציאלי והתרבותי של עירנו, כבהרכב האנושי עצמו. (גולי סניאטין ותוספות אחרות מהסביבה ע"י עלית העיר למדרגת בירת המחוז וכו' והדברים ידועים). גם החומר שבספרים רב יותר, אלא שיש לנצל את כל זה ולאסוף באספת הדבורה. ההיפך מזה התקופה האחרונה שבסעיף 5 — החורבן. במדה שעולה משקלה לאין ערך, בה במדה דללו המקורות ויבשו עם השמד האנשים. אולם, בהגבירנו את המאמצים עד גבול היכולת, דומני, שגם מהתקופה הזאת נוכל להציל למזכרת הרבה יותר מאשר נשער מראש.

בנושא ב' — פלגות — רוצים אנו לשקף את הזרמים התרבותיים שהיו קיימים בעירנו בדורות האחרונים, שהשפעתם היתה — במקרים רבים — יוצאת מגבולות העיר ומציפה כמעט את כל גליציה המזרחית, ובנידון זה סעיף 1 למשל, אף הרחק מעבר לגבולות קיר"ה. ומחנות חסידי צ'ורטקוב בפולניה הרוסית במזרח, בסרביה ורומניה בדרום, הרי עלו בגדלם על מספרם באוסטריה גופא. אין אנו מתארים לעצמנו שנוכל לדלות את כל פניני התנועה הזאת על כל ערכיה, כגון: ההשקפות המיוחדות לה, בתנועת החסידות בכלל, מדות מיוחדות, הנגינה וכו'. אבל, אם אין ביכולתנו לגמור את המלאכה, הרי זה לא פוטר אותנו מלעשות את האפשר להציל מתהום הנשיה. ויש שספור אחד, מאמר, פתגם או משל חודר למעמקי הנפש — עד היסוד. גם ניצני ההשכלה הראשונים מתקופת שפירא, השפעתם בדרום־מזרח גליציה רבה, אם לא באותה המדה.

גם סעיף 2 של הנושא פלגות — ז"א: תנועות, השפעתן היתה גדולה מאשר נודע ברבים. הרי אגודת „בני ציון" שבעירנו, השתתפה עוד במפעל „מחנים" ד"ר זלץ בהתחלה מלפני הרצל. לא נתעכב כאן בהרבה על סעיף 3 — אגודות. בחפצי רק להזכיר ברמז את אגודת הפועלים שהתקיימה בעירנו כמעט לפני מאתים שנה. (ראה ספר שפירא).

נושא ג' דומני, איננו דורש ביאור כלל. בחפצי בכל זאת לציין, ש„החדרים המתוקנים" של חלטניקוב־ויטשליצקי בעירנו, היו הראשונים בגליציה ובאוסטריה בכלל,

וזכות ראשונות זו איננה נופלת בערכה, ביחס להחיאת העברית כמדוברת מערך החדר המודרני הראשון מיסודו של שפירא — בתקופת ההשכלה.

מלים אחדות לנושא ד׳, סעיף 1 מכוון ראשית למשפחות, שהשפעתן התרבותית והסוציאלית היתה מן המעצבות את פני החברה בעיר. למשל, המשפחות הורביץ, רוזנצויג ומרגלית המשולבות זו בזו ע״י חתון, ומוצאן מרב המחוז האחרון — יצחק רוזנצייג „קרייזר רב״ בתואר באותה תקופה, נתנו במשך דורות לקהילה את ראשיה. (יקל, הירשלה רוזנצביג, בנו שאול, מנדלי מרגלית ובניו, לייזר הורביץ, יעק׳ל ביקל — ולעומתן שלמה הלל׳ס ובניו, האחים הויזנר, שמואל ליב שור — ממנהיגי ההשכלה) וכן היחידים שבדור האחרון.

עם הימחה שם צ׳ורטקוב ממפת הגולה יבוא חשבון לאנשים מיוצאי העיר הזאת, אשר פעולתם היתה ניכרת בציבורים מחוצה לה ומספרם לא מועט, ובזאת אולי ישוו החוטים לבד ההמשך ההיסטורי. זאת כוונת הנושא „יונקות״.

בנושא ו׳ — אנו מתכוונים לגיבושים תרבותיים שגוונם לוקלי, אולם ערכם יותר מזה.

לנושא ז׳ — יש רק להעיר, שחומר רב נוכל לאסוף דוקא מאנשי התפוצות, אשר אצלם תמצאינה תמונות משפחתיות, גם מדורות עברו וגם מהדור האחרון. ברם, יהיה כנראה צורך להבדיל מה בין חומר שערכו גדול לכלל, לבין חומר שערכו רק פרטי — משפחתי. ברור, שלשניהם צריך להציב יד, אבל הצורה צריכה בכל זאת להיות שונה. בנוגע לצד הטכני שבדבר — עוד חזון למועד.

ולבסוף הערה, כל השמות שנוקבו פה, בין בנוגע לאישים ובין בנוגע למוסדות נזכרו כמובן, רק לדוגמה ויש בודאי להוסיף ולהוסיף.

דוני על הדבר, האזרו למאמצים, נעשה ונצליח לשמור על הגחלת אשר נשארה, לשים לעירנו הנשמדה שם ושארית על פני האדמה הזאת ותהי זאת נחמתנו.

לועדת הספר נבחרו: ד״ר קון־שחטר, י. ש. שפירא, <u>שלמה זהר ז״ל</u>, מ. פורר, מ. פוגל וד. שחטר.

קטעים מתוך ה„פנקס" של צ'ורטקוב
משנת תקמ"א (לפני 174 שנה)

א) **ראשית** חכמה יראת ה', קיימנו וקבלנו עלינו לעבוד את ד' ביראה וגילה ברעדה ואסור לכל בעל מלאכה לעסוק בשום מלאכה עד שיתפללו מקודם בבה"כ או במנין הקבוע להם, ובפרט ביום ב' וה' יום הקריאה, וחלילה להתחיל במלאכה עד אחר יציאת בהכ"נ, והתחייבנו א"ע שכל מי שיעבור על זה יתן זהוב לצדקה, וכן סמוך למנחה בשעה שנשמע קול פטיש על הפתחים, אזי מחוייבים אנחנו להפסיק ממלאכתנו ולילך להתפלל בבה"כ ובעבור זה יברך ה' את כל מעשה ידינו.

ב) **ובראשי חדשים** אסור בעשיית מלאכה עד אחר הצהרים.

ג) **ובחול המועד** חתיכה דאסורא הוא לעשות שום מלאכה, עד שימצא לו הרב אב"ד איזה התרה ע"פ דין ודת תוה"ק והעובר על זה יתן סך שבעה זהובים פול' קנס על בהכ"נ דקהלתנו יצ"ו.

צדק לפנינו ילך שכ"א (שכל אחד) מאתנו יתן א' גדול בכל שבוע ושבוע זולת מה שהתחי' א"ע שכ"א מאתנו יתן א' גדול מדי חודש בחדשו.

ד) הגבאי חודש מחויב לילך בעצמו מבית לבית לגבות צדקה הנ"ל ובאם שלא יהיה הגבאי בביתו, אזי ילך הבמקומו לגבות הנ"ל, ואם לא ימצא הגבאי את הבעל בביתו, מחויבת אשתו לסלק הצדקה הנ"ל.

ה) כל מי שיבוא מחדש לתוך החבורה, יתן מעות הקדימה לפי ראות עיני הגבאים וע"פ ראות עיניהם יעריכו אותו וכל היוצא מפיהם יקום ולא יבוא על החתום עד שיסלק כל מצות הקדימה מקודם ולא ישאר חייב אף פרוטה (חסר) ישמש עכ"פ משך שנה אחת ואחר כלות השנה יבוא לתוך החבורה על פי קלפי ויעשה סעודה עבור כל החבורה קודם החתימה.

ו) וחלילה לילך לשום „צער" קודם שיפשר את החבורה הנ"ל, וכל מי שיעבור על זה יתן קנס על החבורה הנ"ל ועל ביהכ"נ דקהלתנו כפי ראות עיני רוב מבני החבורה.

ז) אם לא יסכימו כל בני החבורה על איזה איש, אף אם יתן כל הון ביתו לא יועיל.

ח) מי שיהי' חייב קנס, מחויב הגבאי חודש למשכן אותו ואינו רשאי להחזיר המשכון בלי ידיעת כל הממונים.

ט) ואם שיקרא הגבאי חודש לאיזה איש מאתנו לבוא לחבורה ולא יבוא, אזי יתן קנס ששה גדולים.

י) הגבאי חודש אינו רשאי לפזר בחדשו על התיקון רק לערך ששה גדולים ובסוף כל חודש מחוייב למסור המעות שתחת ידו ליד הנאמן.

יא) גם הפנקס והתיקון יהי׳ מונח אצל הנאמן.

יב) יזרוק בקלפי ויעלו שלשה בוררים והמה יבחרו שלשה גבאים ובמקום ונאמן ואותם החמשה ממונים יהיו שלשה בעלי מלאכות ושנים מבעלי בתים.

יג) הבוררים רשאים לפזר סך שני זהובים ממעות החבורה ולא יותר.

יד) התיכה דאיסורא להוציא אף פרוטה ממעות לצורך איזה סעודה, רק שכ״א מאתנו מחוייב ליתן מכיסו לצורך הסעודה כל איש לפי ערכו.

טו) ואותם הנבררים אשר יעלה עליהם הגורל בקלפי או ע״פ בוררים ויתן כתף סוררת ולא יקים את ספר הברית ככל דכתיב ומפורש למעלה, ישלם קנס סך ארבעה זהובים בלי שום מחילה בעולם. כל איש אשר בשם החברה הנ״ל יכונה מחוייב לצאת לקריאת התורה אפילו (חסר) וכל שלא יבוא יתן קנס ב׳ גדולים. הגבאי מחוייב לצאת אף במנחה של שבת.

יז) כל בעל מלאכה מאתנו אינו רשאי להחזיק אצלו פועל שנה ראשונה, רק לערניונג מותר להחזיק ומשם ואילך מותר.

יח) חלילה לפועל בחור שעדין אין לו אשה לעסוק במלאכה בפני עצמו רק מצורף לאיזה בעל בית מאתנו.

יט) הפועלים נערים יתנו ב׳ גדולים מכל זהוב, והנשכרים לשנה א׳ גדול, דהיינו אם יעסקו במלאכתם אצל איזה בעה״ב חתיכות, חתיכות.

כ) ופועל שנה יתנו א׳ גדול מכל זהוב מכל השכירות שלהם.

כא) כל פועל אשר ילך מבעה״ב שלו בתוך שנתו או בתוך משך שכירתו בשביל איזה מרידה חתיכה דאיסורא לשום בעל מלאכה לקבלו בתוך המשך, והעובר על זה יוקנס כפי ראות עיני החברה, ועכ״פ ילך הפועל בטל ארבעה שבועות.

כב) אם יהי׳ ריב בין אנשי חברתנו, אזי יוחרץ משפטם לפנינו והקנס חצי על הצדקה שלנו וחצי על בהכ״נ ובה״מ דקהילתנו, רק שמחוייבים להביא לפנינו גביות עדות כתוב וחתום מהרב אב״ד דקהילתנו . . . . . . רק רשות ביד בעלי הדינים להקריב משפטם לפני הרב אב״ד ומנהיגי הקהלה, והגבאים מחוייבים למשכן את בעלי הדינים עד שיגמר הדין ביניהם.

כד) אם איזה בעה״ב חשוב מיקירי קהלתנו יקח לביתו איזה בעל מלאכה שלא מעירנו לעשות מלאכתו, אזי מחוייב ליתן ג׳ גדולים מכל זהוב אשר יקח ממלאכתו, אבל זולת זה לא יועיל כל הון ביתו לעשות מלאכתו פה בקהלתנו.

כה) מי שיגיע לכלל עשרים שנה מותר לו (אי אפשר לקרא!).

כו) עשיית הקלפי תהי׳ בבית הרב אב״ד, רק ישיבות הבוררים לעשות גבאים ושאר ממונים יהי׳ בבית הבורר הראשון.

כז) בכל שבת קודש יעלו תשעה אנשים לברך על התורה, חוץ מאהרון ומפטיר, רק בפירוש הותנה לשלישי וששי ואחרון ומפטיר לא יקרא לשום איש לברך על התורה שאינו מבני חבורתנו, וזולת זאת כל ישראל המה בכלל ברוך לברכת התורה.

כח) הגבאי חודש מחוייב להשגיח שכ"א ואחד מבני חבורתנו יברך על התורה עכ"פ פעם אחת בחודש, ומי שרוצה לכבד כבוד התורה וליתן כבודו לאחר, הן שיהי' אותו איש מבני חבורתנו והן שיהי' חוץ מחבורתנו, הרשות בידו.

כט) גם הכהנים ולוים לא יעלו יותר מפעם אחת בחודש, ואחר שעבר משמרתו צריך לילך מבהכ"נ, כדי לקרוא לישראל במקום כהן, ואם יש כהן אורח, מותר לו לעלות לתורה.

ל) קבלנו על עצמנו שלא לעשות שום מלאכה לא בערבי שבתות ולא בערבי יו"ט אחר חצות, רק אם יהי' נחוץ מאוד לצורך יו"ט מותר לגמרו עד סמוך לקריאת הגבר לילך לבה"כ להתפלל תפלת מנחה, והעובר על זה יוקנס סך ארבעה זהובים, חצי עלבה"מ ובהכ"נ דקהלתנו וחצי על הצדקה שלנו.

לא) כל אחד ואחד מבני חבורתנו העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט מלתת לקופת החבורה סך שני זהובים, אשר מזה יותן „מעות רגלים" להרב אב"ד כנהוג ולמנהיגי הקהל (חסר) מדי חודש בחדשו כנהוג, וחלילה חולין לנו להוציא אף פרוטה שלא לצורך גבוה ח"ו, רק ארבעה זהובים על הוצאות הבוררים וארבעה זהובים לצורך סעודת שמחת תורה מותר לנו להוציא, וחוץ לזה אסור.

לב) בכל חול המועד יהי' קלפי כמבואר לעיל, ואף מי שאינו פה עומד עמנו היום יותן הפתקא שלו בתוך הקלפי, אך אם אין האיש בביתו כל ימות הפסח, אזי לא יותן הפתקא שלו בתוך הקלפי.

לג) כל מי שיכנס בברית אנשי חבורתנו יהי' לו קלפי בשנה הראשונה, רק שלא יהי' לו שום התמנות, ובשנה השנית מותר להיות נאמן או במקום אבל לא גבאי.

לד) כל מי שלא ירצה לקבל שום התמנות, מחוייב ליתן קנס סך ארבעה זהובים, חצי על הבהכ"נ ובה"מ דפה וחצי על הצדקה שלנו, ויוכתב בתוך הפנקס שלא יהי' לו שום התמנות כל ימי חייו.

לה) שלשה בוררים מותרים להיות בתוך הממונים ועל הארבעה לא ישיבנו להיות בתוך הממונים.

לו) אם יבוא איזה חייט לכאן מעיר אחרת ויאמר פה אשב כי אויתיה, וימצא חן בעיני הרב אב"ד ובעיני העדה מנהיגי הקהלה להיות מתושבי העיר, אזי אותו החייט לא יצא במחטו לעשות מלאכתו עד שיסלק לתוך קופת חבורתנו סך חמשה ישנים בלי גרעון פרוטה, ומחוייב להיות שמש אצל החבורה משך שלש שנים רצופים ולא יבוא על החתום עד שיעשה סעודה לכל אנשי חבורתנו ואחר מלאות הימים האלה יכנסו לברית אנשי חברתנו ויהי' לו קלפי כאחד מאתנו.

לז) אם יבוא איזה חייט לכאן מעיר אחרת וירצה לקחת אשה מבנות אנשי עירנו שיהי' לו רשיון מאת אדונינו הקיר"ה על הנשואין כנהוג, אזי הדין כך, אם אותה האשה מבנות אנשי ב"מ (בעלי מלאכה) אשר המה בתוך התבורה דפ"צ, אזי לא יתן יותר משנים ועשרים זהובים פוליש אל החבורה הנ"ל ויהי' שמש כנ"ל בסי' ל"ו, ואם

לא תהי׳ מבנות אנשי בע״מ, אזי יתן ארבעה ועשרים זהובים פוליש לחבורה ויתנהג כנ״ל.

לח) באם שיבוא בע״מ מעיר אחרת לעשות מלאכה אצל אנשי עירנו, אזי מה שישימו הרב דקהלתנו עם מנהיגי קהלתנו מה שיתן עבור זה להחבורה דפ״צ, את זה יתן ולא יותר.

לט) בסוף משך השנה כשירצה לעשות קלפי חדשה הברירה ביד מנהיגי קהלתנו לעיין על החשבון מהכנסה והוצאה דכל השנה או שיבחרו איש אחד במקומם לקבל חשבון מהכנסה והוצאה.

ס״ד (סוף דבר) עוד נזרקה מפי החבורה הנ״ל שאנחנו מחוייבים לאשר ולקיים את כל התיקונים הכתובים בספר הברית הזה לבל יפול דבר אחד ארצה מכל הא דמפורש ומפורט לעיל, אכן אם המצא ימצא איש אשר לבבו פונה מהתקנות, אזי ענוש יענש מאת אנשי החבורה הנ״ל ולא יבוא בקהל חבורתנו עד עולם.

היום יום עש״ק ער״ח תמוז תקמ״א לפ״ק.

(דא געהען ווייטער פריערדיגע תקנות, וואס הויבען זיך אן תיקון ז׳ און ענדיגען זיך ביי תיקון י״ד, אבער מיט די ווייטערדיגע תקנות געהערען זיי זיך ניט אן.)

תיקון ז. כל חייט אינו רשאי להחזיק יותר משני פועלים חוץ לערין יונג. גם הפועל אסור לו לילך ליקח אצל הבע״ב שום מלאכה חדשה, רק החייט הבע״ב ילך בעצמו. גם אסור לשום חייט לשכור שום פועל על יום אחד או על שבוע או על חודש רק על רבע שנה וגם על החתיכה שקורין שטיק אסור לשכור, כן כל חייט אסור לו ליקח מלאכת חבירו אף שלא הניח רק הרשם, שקורין קרייט, או אם התחיל מלאכת נגד שקורין געסטעמפעוועס. גם אסור לשום חייט לילך אצל הבע״ב ליקח המלאכה, אם לא שהבע״ב דיבר לו מתחילה. כל בעל מלאכה שאינו בקי באיסור שעטנז, מחויב לשאול בעלי מלאכה אחרים, וכל מי שיעבור על איזה דבר מכל זה מחויב ליתן קנס ארבעה זהובים, חצי על הבהכ״נ הק׳ וחצי על החבורה שלנו. שנה ראשונה אחר החתונה אסור לחייט או לקירזנר להחזיק פועל או לערין יונג, שנה שניה מותר להחזיק לערן יונג, שנה שלישי מותר להחזיק אף פועל.

תיקון ח. אסור להחזיק שום פועל אם לא שיכתוב בכתב אצל הרב האב״ד, וכן לערין יונג, וכל פועל מחויב ליתן גדול א׳ מכל זהוב להחבורה. אם ירצה פועל לילך מן הבעה״ב מחויב להוסיף ד׳ שבועות.

תיקון ט. כל מי שיקרא אותו השמש שילך להחבורה מחויב לילך תיכף בפעם הראשון, ואם לא יבוא מחויב ליתן קנס זהב א׳. השמש מחויב לציית את הגבאי בביתו בחודש שלו, ואם אין הגבאי בביתו אזי מחויב השמש לציית את שאחריו. השמש בשנה ראשונה פטור ממעות שבוע, ומכאן ואילך מחויב ליתן כשאר כל בני החבורה.

תיקון י. אסור לשום אחד מבני החבורה לפצות נגד הגבאי בחודש שלו, בשעת קריאת התורה או אחר זה, רק רשות ביד הגבאי לקרות איזה שירצה קודם ששי או קודם אחרון, ובקנס מי שיפצה פה נגד הגבאי לא יקרא אותו לס״ת עד רבע שנה חוץ כה שיקנסו כל החבורה שיתן קנס לצדקה. אם הגבאי אינו בביתו אזי הבמקום הוא במקומו בכל דבר שבעולם והשמש מחויב לציית אותו כמו הגבאי.

תיקון יא. הגבאי בחדשו אין בידו ליתן צדקה יותר משׁשה זהו׳ בלי ידיעת שאר הגבאים והנאמן, מעות הצדקה יהי׳ ביד הנאמן. אסור ליתן לשום איש קלפי עד שיסלק מעות המגיע ממנו, והסעודה שיעשו הבוררים לא יהיו שם רק הבעלי ההתמנות חדשים וגם ישנים.

תיקון יב. חייט חדש שיבוא לקנות עצמו, אזי ישבו כל החייטים ובעלי ההתמנות, וכן קירזנר ישבו כל הקירזנר ובעלי ההתמנות. חייט או קירזנר שנסע מכאן למקום אחר עד ג׳ שנים רשות בידו לחזור ויהי׳ בתוך החבורה, רק שיסלק מעבר כל מה שמגיע עליו באותן ג׳ שנים, ואחר ג׳ שנים מחויב להשוות מחדש. כל בעל מלאכה שלא ירצה להיות בחבורה מחויב עכ״פ ליתן בכל שנה השני זהובים המגיע עליו. חלילה לשום בעל מלאכה לילך בתחילה אל הערלים, וחלילה לעשות מלאכה עד שישוה את החבורה. חלילה לשום פרעל בחור שאינו נשוי יעסוק במלאכה בפני עצמו. כל חייט שירצה לעשות קירזנר או להיפך מחויב להשוות את החברה כמה ליתן.

תיקון יג. מי שיהיה לו משפט על חברו בתחלה יקרב דבר משפטו לפני הגבאים והנאמן, ואם ירצה שישבו כל בני החבורה, מחויב הגבאי בחדשו לקרות כל בני החבורה, וכאשר יהי׳ דבר המשפט יכתבו הפסק ויתנו הפסק ביד התובע והוא ילך עם הפסק, והרב אב״ד והפ״ח (והפרנס חודש) וכאשר יצא מפיהם כן יקום.

תיקון יד. כשיזדמן ישיבת החברה יחדיו הן על סעודה והן אצל גבאי, אזי חלילה לשום אחד להתחיל שום מריבה זה עם זה בקנס גדול, ובפרט כל מי שיריב ויזלזל הגבאי, רק יהי׳ לאחד עם חברו איזה דין ודברים, אזי יערוך משפטו לפני החבורה ולא לחרחר ריב, ובאם שיעבור אחד על תיקון זה אזי לא יבוא בחבורה עד רבע שנה חוץ שאר קנס שיענשו אותו כל בני החבורה.

(די דאָזיגע אַכט תקנות זיינען, ווי מען זעהט, אַ פראַגמענט פון אַ פריערדיגען סטאַטוט.) דאַ קומט ווייטער דער פארטראַג וואָס קהל האָט געשריבען מיט דער חברה „פועלי צדק״ וועגען פאַרדינגען זיי דאָס קליינע שוהלעכ׳ל, וואָס מ׳רופט דאָס „בוזעם קעשענע״.

שפת אמת תכון לעד, איך שאנחנו האלופים, ראשים, נגידים, מנהיגי עדת ישרון פה קהלתנו, השכרנו את בהכ״נ העומדת בפרוזדור של בהכ״נ הגדולה והקדושה דקהלתנו, השכרנו אותו לחבורה חייטים אשר ישנה פה, שיתפללו בתוכו ערב ובוקר וצהרים שבתות ויו״ט ויקראו בתוכו בספר תורת אלקים על משך שלשה שנים רצופים מיום דלמטה והמה

מחוייבים לסלק עבור זה לקופת הקהל סך שני זהובים פול׳ מדי חדש בחדשו ובתוך המשך הלז לא יועיל שום הוספה אף אם יוסיפו עליהם הון רב, אמנם אחר המשך הנ״ל אם יוסיפו עליהם, אזי הברירה ביד החבורה דחייטים הנ״ל באם שירצו לקבל הוספה הנ״ל הם קודמים לאנשים אחרים, אך אם לא יתרצו לקבל אותו אזי אותם אחרים מחוייבים להחזיר להם כל הוצאות שיוציאו על תיקון ויפוי בה״כ הנ״ל הכל ביחוד, ואף גם זאת בזרקה מפי החבורה האלופים המנהיגים הח״מ באם שימצאו שרוב חבורית חייטים יסרבו ויעיזו פניהם נגד האלופים מנהיגי הקהלה ונגד הרב אב״ד שיהי׳ להם למורת רוח מחבורה הנ״ל, אזי אותו התקשרות הנ״ל בטל ומבוטל ואין להם חלק ונחלה וזכרון בבהכ״נ הנ״ל ומתחייבים לפנות עצמם מבהכ״נ הנ״ל אפילו בתוך המשך השלשה שנים בלי שום טר״מ ופ״פ (טענה ומענה ופתחון פה), וכל הוצאות אשר יוציאו על בה״כ הנ״ל יופסד ואין להם שום טר״מ ע״ד הוצאה הנ״ל. כל הנ״ל נעשה היום יום ט׳ תמוז דהאי שתא תקמ״א לפ״ק טשארטקוב, הק׳ משה בהרב הגאון המפורסם מוה״ר דוב.

א היסטארישער דאקומענט

וי די טשארטקאווער קהלה האט אויסגעפועל׳ט אז א אידישער בעל־מלאכה זאל נים מוזען געהן צו דער גויאישער „צעך״.

למען ידעו דור אחרון ויספרו לבניהם!

אשר שהיה מנהג קדם כשהי׳ רוצה בעל מלאכה יהודי ופועלי צדק הן חייט והן קירזנר לבוא בתוך העיר בקהלתנו ק״ק טשארטקוב לעסוק במלאכתו, אזי לא היה יכול להתחיל שום מלאכה עד אשר הוכרח להשווה הצעך י״ש, וכך היה מנהגם, קודם כל היה מחויב הבא לעשות מלאכתו ליתן להם כמה... וגם ליטר י״ש סוב מן המובחר, גם חביות שכר, גם דבש, כמה שפוסקים לו ליתן כפי רשעונם, גם שעוה לבית ע״ז שלהם כמה פונט, וגם שאר מנהגם הרע, ואף גם זאת בהיותם כופין איש הישראלי לעמוד לפניהם בגלוי ראש, עד שהיה איש יהודי קץ בחייו ומנהגם הרע; ובכן זרזו מתניהם כגבור חלציהם האלופים הראשים דחבורה שלנו ה״ה „פרעלי צדק״ בסייעתא דשמיא ובסיעתא דהאלופים ראשי מנהיגי רוזני קציני הקהלה דק״ק הנ״ל והוציאו כמה מאות זהובים ושפטו ודנו אתם לפני השר יר״ה ובטלו מנהגם הרע שהיה מקדם ועשו מעמד שלא יתן הבא לעשות מלאכתו הן חייט, הן קירזנר לא יותר רק ששה זהו׳ פול׳, הם מעות קדימה וגם ליתן להם בכל שנה שני זהוב׳ פול׳, אך השני בעלי בתים מהחבורה ה״ה המרומם הר״ר מאיר בה״ר יצחק אייזיק וה״ר זאב בה״ר משה לא יתנו אפילו השני זהוב׳ המגיע להם מדי שנה בשנה, וכל זה נתן השר יר״ה בכתב ידו ובחתימתו ליד האלופים ראשים וקציני הקהלה הנ״ל להיות בידים לזכות ולראיה על כל הא דכתיב לעיל.

לכן מורי ורבותי אחינו בני החבורה דפועלי צדק, הביטו וראו לכל הא דכתיב ומפורש לעיל ויתנו כל אחד מבני החבורה כל זה המגיע עליו בלב שלם ובנפש חפיצה.

מחוייבים לסלק עבור זה לקופת הקהל סך שני זהובים פול׳ מדי חדש בחדשו ובתוך המשך הלז לא יועיל שום הוספה אף אם יוסיפו עליהם הון רב, אמנם אחר המשך הנ״ל אם יוסיפו עליהם, אזי הברירה ביד החבורה דחייטים הנ״ל באם שירצו לקבל הוספה הנ״ל הם קודמים לאנשים אחרים, אך אם לא יתרצו לקבל אותו אזי אותם אחרים מחוייבים להחזיר להם כל הוצאות שיוציאו על תיקון ויפוי בה״כ הנ״ל הכל ביחוד, ואף גם זאת נזרקה מפי החבורה האלופים המנהיגים הח״מ באם שימצאו שרוב חבורית חייטים יסרבו ויעיזו פניהם נגד האלופים מנהיגי הקהלה ונגד הרב אב״ד שיהי׳ להם למורת רות מחבורה הנ״ל, אזי אותו התקשרות הנ״ל בטל ומבוטל ואין להם חלק ונחלה וזכרון בבהכ״נ הנ״ל ומחוייבים לפנות עצמם מבהכ״נ הנ״ל אפילו בתוך המשך השלשה שנים בלי שום טר״מ ופ״פ (טענה ומענה ופתחון פה), וכל הוצאות אשר יוציאו על בה״כ הנ״ל יופסד ואין להם שום טר״מ ע״ד הוצאה הנ״ל. כל הנ״ל נעשה היום יום ט׳ תמוז דהאי שתא תקמ״א לפ״ק טשארטקוב. הק׳ משה בהרב הגאון המפורסם מוה״ר דוב.

א היסטארישער דאקומענט

ווי די טשארטקאָווער קהלה האָט אויסגעפועל׳ט אז א אידישער בעל־מלאכה זאָל נים מוזען געהן צו דער גויאישער „צעך״.

למען ידעו דור אחרון ויספרו לבניהם!

אשר שהיה מנהג קדם כשהי׳ רוצה בעל מלאכה יהודי ופועלי צדק הן חייט והן קירזנר לבוא בתוך העיר בקהלתנו ק״ק טשארטקוב לעסוק במלאכתו, אזי לא היה יכול להתחיל שום מלאכה עד אשר הוכרח להשווה הצעך י״ש, וכך היה מנהגם, קודם כל היה מחויב הבא לעשות מלאכתו ליתן להם כמה... וגם ליטר י״ש טוב מן המובחר, גם חביות שכר, גם דבש, כמה שפוסקים לו ליתן כפי רשעונם, גם שעוה לבית ע״ז שלהם כמה פונט, וגם שאר מנהגם הרע, ואף גם זאת בהיותם כופין איש הישראלי לעמוד לפניהם בגלוי ראש, עד שהיה איש יהודי קץ בחייו ומנהגם הרע; ובכן זרזו מתניהם כגבור חלציהם האלופים הראשים דחבורה שלנו ה״ה „פועלי צדק״ בסייעתא דשמיא ובסיעתא דהאלופים ראשי מנהיגי רוזני קציני הקהלה דק״ק הנ״ל והוציאו כמה מאות זהובים ושפטו ודנו אתם לפני השר יר״ה ובטלו מנהגם הרע שהיה מקדם ועשו מעמד שלא יתן הבא לעשות מלאכתו הן חייט, הן קירזנר לא יותר רק ששה זהו׳ פול׳, הם מעות קדימה וגם ליתן להם בכל שנה שני זהוב׳ פול׳, אך השני בעלי בתים מהחבורה ה״ה המרומם הר״ר מאיר בה״ר יצחק אייזיק וה״ר זאב בה״ר משה לא יתנו אפילו השני זהוב׳ המגיע להם מדי שנה בשנה, וכל זה נתן השר יר״ה בכתב ידו ובחתימתו ליד האלופים ראשים וקציני הקהלה הנ״ל להיות בידים לזכות ולראיה על כל הא דכתיב לעיל.

לכן מורי ורבותי אחינו בני החבורה דפועלי צדק, הביטו וראו לכל הא דכתיב ומפורש לעיל ויתנו כל אחד מבני החבורה כל זה המגיע עליו בלב שלם ובנפש חפיצה.

באשר שכל פרוטה ופרוטה שיתן יבוא למקום קדושה ולא כמו שהיה מקדם שהיו באין מעות של הקדש למקום טומאה, ולאבדון, אלא יהיו נכתבין ככל הצדקות והישרות שנעשו בישראל ובפרט כל איש אשר יבוא להקנות את עצמו, הן חייט הן קירזנר בתוך החבורה דפועלי צדק שלנו שלא יסרב חלילה נגד החבורה, אלא יתן כאשר יפסקו עליו כל החבורה באהבה ובלב שלם.

ה׳ הפיר עצת גוים וכו׳

באשר שאחר כל התחבולות שעשו הקדושים אשר בארץ המה הנרשמים בדף הקודם לזכות ולטובת החבורה כאשר נכתב בכתב, אעפ״כ הרחיבו פיהם הערלים, הציקו וחשבו מזימות בל יכולו לקום איש היהודי נגדם ועשו כל הפעלות להציר לכל אחד מבני חבורתנו בכל מה שיכלו, ואף גם זאת בהיותם חקרו העת שהי׳ האיש הישראלי בעל מלאכה העני בעת דוחקו והי׳ מצטער איך ומאין יפרנס א״ע ואנשי ביתו, ובפרט סמוך לשבת קודש, אז התפעלו הערלים ההם ובאו ארבעה או חמשה ערלים בתוך ביתו ונתנו קולם בקול רעם שהאיש העני נפחד ויצא לבו מפני קולם הרם, וחטפו ובזזו כל מה שמצאו, ובפרט לקחו כלי מלאכתו שלא יוכל לפרנס את עצמו וכמה וכמה משכנות נשארו בידם של הערלים, וכאשר ראינו שכל מזימתם הוא רק להכעיס, ואף שנתיעצו יחדיו להוציא הוצאות לבטל הכתב חירות שבידינו ולעשות מנהגם כמקדם, ואז התעוררו אנשי החבורה כולם ולא שקטו ולא נחו ובחרו מהם האלפים הגבאים והנאמן דהחבורה ה״ה הר״ר אברהם בה״ר... והר״ר מאיר בה״ר חיים, והר״ר חיים בה״ר אהרן, השלשה גבאים וה״ר יצחק אייזיק בה״ר מאיר הנאמן ופנו מכל עסקי מלאכתם לערך חצי שנה ולא חסו על ממונם ועל מחיתם ועמדו נגדם לפני השררה יר״ה, יומם ולילה לא שבתו ופזרו ממון סכיסם והוציאו הוצאות רבות עד לערך שני מאות זהבים פל׳ ודנו ושפטו אתם הכניסו את עצמם בסכנה כאשר ידוע לכל האלופים ראשי רוזני מנהיגי הקהלה, והשם היה בעזרם להפיר עצתם הרעה כאשר יזמו לעשות, ולא זה בלבד שלא יכלו לבטל החירות שבידינו אלא אף גם זאת שהאלופים ראשי החבורה הנ״ל בטלו את שהי׳ מקדם, שכל אחד מבני החבורה היה מוכרח ליתן שני זהובים כל שנה והי׳ מגיע להם חצי זהב על רבע שנה והם בדו מלבם ועשו את השנה ה׳ און ו׳ רביעים בתוך שנה א׳ והוציאו מכל אחד יותר מכדי חיובו, ועתה העמידו האלופים ראשי החבורה הנ״ל רק שלשה ישנים קשים על שנה תמימה מכל החבורה דפ״צ, וגם שאר דברים פעלו בכתב ובח״י של אדוננו יר״ה . . . . . החבורה דפועלי צדק ולהנאות הפרנסה הן לפועלי חייטים והן לפועלי קירזנר, כאשר יתן לידם החירות מהשררה יר״ה עד אשר מס ידי הערלים . . . .

אהובים בני החבורה התיצבו והביטו את היריעה הגדולה הכתובה משני עבריהם וראו את הנס הגדול אשר עשה לנו ש״י כאשר היו יד הגויים תקיפה עלינו ועתה הורידם הש״י תחת כפות רגלינו, כמעט שלא הורשו להעמיד להם אפילו ראש בצעך שלהם כמו שהיה מקדם מנהגם בלתי ראות עינינו ואת אשר שנבחרו מאתם הוא יהי׳ להם לראש, וגם זאת פעלו האלופים הראשים דהחבורה ה״ה הנזכרים מעלה שמחויבים הערלים ההם

ליתן לפנינו דין וחשבון מכל המעות אף מה שיגבו ביניהם, ופשיטא המעות שיגבו מאתנו, השלשה קשים הנ"ל מחוייבים ליתן לנו חשבון שלא יהיה נחסר מכל המעות אף על פרוטה אחת. בכן ראו את ישועת אלקים שהי' לנו בעזרתנו ותנו כל אחד מאתנו התחייבות המגיע עליו כפי התקנות מישרים שלנו, וחלילה לשום אדם לעורר על שום תיקון שלא לעורר צד הקליפה ח"ו עלינו, רק יתנהגו כל החבורה באהבה וריעות ויתנו המגיע עליו בנפש חפצה ובדעת שלימה, ובפרט המגיע עליו לקופה וגם מי שיקנה א"ע להחבורה מחדש יהי' מי שיהי' מחויב ליתן **חמשה זהובים על הוצאת החירות מלבד המגיע עליו כפי התיקון.**

באמערקונגען:

די חברה „פועלי צדק" איז געגרינדעט געווארען לויט ס'איז אנגעשריבען אויפ'ן שער־בלעטעל פון די תקנות אין יאהר תפ"א (1721) פון שניידער און קירזנער אינאיינעם, פון זייערע סטאטוטען זיינען פארבליבען נאר א פאר תיקונים, די דא איבערגעשריבענע, וועלכע הויבען זיך אן פון „תיקון ז' ביז תיקון י"ד". דער אנהויב מיט'ן ענדע פעלען. אזוי איז דאס געווען ביז צום יאהר תקמ"א. אין דעם יאהר — ווייזט אויס צוליעב מחלוקות — באנייען זיי זיך. די שניידער דינגען ביי קהל דאס שוהלעכעל פאר זייערטוועגען און רופן זיך „פועלי צדק החייטים", און אין פנקס שרייבט מען אזוי: „למזל טוב נעשה קלפי בחוה"מ של פסח העבר בין החבורה של פועלי צדק, באשר שחבורה שהי' מקדם פועלי צדק עם בעלי מלאכות הנקראים קירזנר יחדיו, ועתה נתפרדו החייטים לבדם והחבורה השניה לבדם וכעת נעשה קלפי בפועלי צדק החייטים ועלה בפתקא הבוררים המבוררים איש על דגלו". אין דא קומט א צעטל מיט נעמען. דערפאר טאקע אין די אלטע תיקונים ווערט איבעראל דערמאנט „הן חייט והן קירזנר", אין די ווייטערדיגע תקנות ווערט נור דערמאנט „חייט", ווייל זיי זענען ספעציעל געשריבען פאר „פועלי צדק החייטים", און אזוי איז אויך דא אויפ'ן צווייטען שער בלאט: „ספר התקנות של החבורה פועלי צדק דחייטים" נכתב בעש"ק ער"ח תמוז תקמ"א לפ"ק פה ק"ק משארטקוב. דער איינבינדער נישט מאכענדיג קיין חילוק האט די אלטע פאר תיקונים אויך ארייגעלייגט צוזאמען, ד. ה. איינס לעבען דעם אנדערען, נור די אלטע צום ערשטען.

דער אינהאלט פון די דאזיגע „תקנות" איז זעהר כאראקטעריסטיש פאר דער צייט, אין וועלכער זיי זענען פאראפאסט געווארען, וואס דאס גאנצע אידישע לעבען איז געווען אויסגעבויט אויף די יסודות פון דער אמונה אהן יעדער דיפערענצירונג.

(איבערגעשריבען מיט באמערקונגען פון **יעקב גאלדבערג**).

א. ליטווין

רשמי ביקור בצ׳ורטקוב

(קטע מתוך ספרו של הסופר א. ליטווין „אידישע נשמות", שביקר בצ׳ורטקוב ב־1913)

רק שבועיים ימים שהיתי בצ׳ורטקוב. אולם ברור לי, שלו הייתי מבלה כאן עשרת מונים יותר מזה, לא היה סיפק בידי לדלות ולמצות את כל מה שראוי לבקר ולראות בעיר זו. בלי כל שמץ של הפלגה אפשר לומר, שאין לך עירה שניה בעולם כולו שבה רבות ומענינות דמויותיה כמו בצ׳ורטקוב. ואני תוהה ומשתמם: מנין באו לכאן, לפינה נידחת זו בגליציה, שפע כזה של חיים חברתיים, עושר כזה של דמויות יהודיות, על שלל גוניהן ועמקות מקוריותן?

צ׳ורטקוב היא אחת הערים העתיקות ביותר באירופה. חפירות ארכיאולוגיות הוכיחו שבימי שלטון הרומאים היה המקום מיושב. בפעם הראשונה מופיעים כאן יהודים בתחילת המאה השש־עשרה, מיד לאחר קימומה של העיר מחדש ע״י הרוזן הפולני צ׳ורטקובסקי ששמו נקרא עליה. בשנת ת״ח—ת״ט, עת הקוזקים בהנהגתו של צורר היהודים חמלניצקי ערכו שחיטות ביהודים, עברה הכוס גם על יהודי צ׳ורטקוב בימים ההם. מאז 1772, אחרי חלוקתה הראשונה של פולין בין אוסטריה, גרמניה ורוסיה, סופחה צ׳ורטקוב לתחום שלטונה של אוסטריה. אולם למרות עובדה זו ידוע שצ׳ורטקוב ועוד כמה עיירות־ספר השתייכו במשך שנים לרוסיה. בצ׳ורטקוב ישנו בית־כנסת עתיק שלפי האגדה נבנה ע״י המלך הפולני יאן סוביאסקי. אותה אגדה מיחסת גם בנייתם של בתי כנסת דומים בעיירות שכנות לאותו מלך. ברובע העיר המכונה „וויגנאנקה" אפשר לראות בית עתיק־יומין עשוי עץ, מקורי מאוד בחזותו שנשתמר יפה, אשר לפי האגדה נאספו לתוכו כל יהודי צ׳ורטקוב לשם גירושם מהעיר. מכאן שם המקום וויגנאנקה שפירושו גירוש. בתקופה מאוחרת יותר התגורר כאן, לפי אגדה אחרת, הבעש״ט שחי ופעל בימים ההם בסביבה ההיא.

שלושה רובעים, שהיוו בשעתם עיירות נפרדות, מהווים היום את העיר צ׳ורטקוב, ואלו הם: צ׳ורטקוב הישנה, וויגנאנקה הנזכרת לעיל וצ׳ורטקוב החדשה. מעניין הדבר שגם לאחר איחודן של שלושת העיירות לעיר אחת שמרה כל אחת מהן על צביונה המיוחד והמשיכה לחיות את חייה המיוחדים. כך, למשל, תאמו החיים בצ׳ורטקוב הישנה את חיי „חצר" הרבי שנמצאה בתחומה. כשערים ב„חצר" ערה כל העיירה וכשהחצר שקועה בתרדמה ישנה כל העיירה שנת ישרים. וב„חצר" ישנים, כידוע, כשהעולם כילו ער..

לתשומת לב מיוחדת ראוי בית העלמין העתיק הנמצא בשטח צ׳ורטקוב הישנה, שמצבותיו מעוררות רגשי התפעלות עמוקים. מצבות אלו, שהוד קדומים נסוך עליהן, מצטיינות בעבודת גילוף עדינה יוצאת מגדר הרגיל. אכן, מלאכת מחשבת כזו אין כמוה בעולם כולו. מצבות אלו מעידות על משפחת אמנים דגולים שחיו בצ׳ורטקוב לפני מאתיים שנה. אין ספק שלו חיו בימינו היו תורמים תרומה עצומה לאמנות הפיסול בת־זמננו. בימים ההם היו רק שני נושאים לרוחו היוצרת של האמן היהודי: ציור ה„מזרח" בבית־הכנסת והמצבה בבית־העלמין. ואמני צ׳ורטקוב שיקעו את להט יצירתם ואת כל נשמתם בתוך אבני בית־הקברות. על כן הפכו האבנים נשמות חיות. המבקר בבית־העלמין בצ׳ורטקוב אינו מתרשם שהוא מתהלך בין שוכני עפר. ביקרתיו באחד מימי דצמבר בעיצומו של חורף, הכל מסביב היה קפוא ונסול חיים, אך כאן שרר האביב. הציצים והעלים, הצפרים, הצבאים והאריות — הכל רוחש חיים ותנועה. הנך מרגיש בעליל כי אבני החול המתפוררות והולכות מרמזות ולוחשות לך סודות הימים שעברו ואופפת אותך, כאילו בכוח קסמים, הרגשת יופי נאצל וחדוות חיים. נשמות האמנים שמזמן הפכו להיות לאבק פורח קמות לתחיה בנשמתכם, או, יתרה מזו, נשמתכם מתעוררת לתחיה בכוח המגע עם הנשמות הנאצלות של חורתי המצבות האלמונים שאין להעלות מתהום הנשיה את שמותיהם. מתוך שיחות עם זקני העיירות הסמוכות מסתבר שלפני כמאתיים שנה חיתה בצ׳ורטקוב משפחת אמנים, חורתי מצבות, שאומנותם עברה מדור לדור. סגנונם האמנותי המעודן נתפשט גם לעיירות הסמוכות. מצבות דומות ראיתי בטרנופול, ברודי, בוצ׳ץ׳ חלוצ׳וב. אולם בשום מקום לא מצטיינות המצבות באותה שלמות אמנותית כמו אלו שבצ׳ורטקוב. אגב, גם בשום מקום לא נשתמרו במידה כזאת כמו כאן. אין ספק שמלאכת החריתה לא היתה אז מלאכה פשוטה, כי אם מלאכת הקודש, כגון זו של סופר סת"ם. ביחוד נכונה ההנחה הזאת כשהמדובר הוא בחורתי המצבות בצ׳ורטקוב.

בין המצבות העתיקות בולטת מצבתו של הרב ר׳ הרשלה, שנשתמרה יפה. הוא חי בזמנו של הבעש"ט. מקודם היה ממתנגדיו החריפים עד שנעשה לתומכו ומעריצו.

אין לסיים פרשת בית־הקברות בצ׳ורטקוב מבלי להזכיר את ה„אהל" של האדמו"ר הזקן מצ׳ורטקוב ר׳ דוד־משה׳ניו, שרבבות חסידים היו מתכנסים מכל קצוי עולם בתקופת „הימים הנוראים" לעלות על קברו הקדוש על מנת להניח „פתקה" עם משאלות לבריאות ולפרנסה וכיוצא בזה. כן יש להזכיר את מצבתו של דוקטור פרנצוז, אביו של הסופר הידוע קרל־אמיל פרנצוז, אשר תיאר את חיי הגיטו הגליצאי תיאור אמנותי רב־רושם. כמעט כל תיאוריו ודמויותיו לקוחים מחיי היהודים בצ׳ורטקוב אשר מכונה בספריו בשם ברנוב. קרל־אמיל פרנצוז גדל והתחנך בצ׳ורטקוב. הוא חי באותה תקופה הרת־מאורעות כשההשכלה שמקורה במערב־אירופה חדרה לגיטו הגליצאי, מקום שם באה לידי התנגשות עם הווי החיים הישן והמאבק לחיים ולמות פרץ בכל עיצומו. אביו היה אחד המעונים במלחמה זו, ע"י דרישותיו המרובות מהעיירה כרופא וכאדם משכיל.

חסידי צ׳ורטקוב הקנאים, שכינו אותו בשם „פרנצויז" (הצרפתי, רמז לרעיונות הקידמה של המהפכה הצרפתית) ומכאן שם משפחתו, רדפו אותו עד חרמה ומיררו את חייו. גם הסופר הצעיר קרל־אמיל פרנצוז שסבל הרבה מרדיפות הקנאים, ברח לווינה על מנת להשתלם ושם נתפרסם כסופר. באחרונה עבר לברלין, מקום שם מת. אשתו היתה נוהגת לשלוח מדי שנה בשנה סכום כסף לשמירת הקבר והמצבה של אבי בעלה.

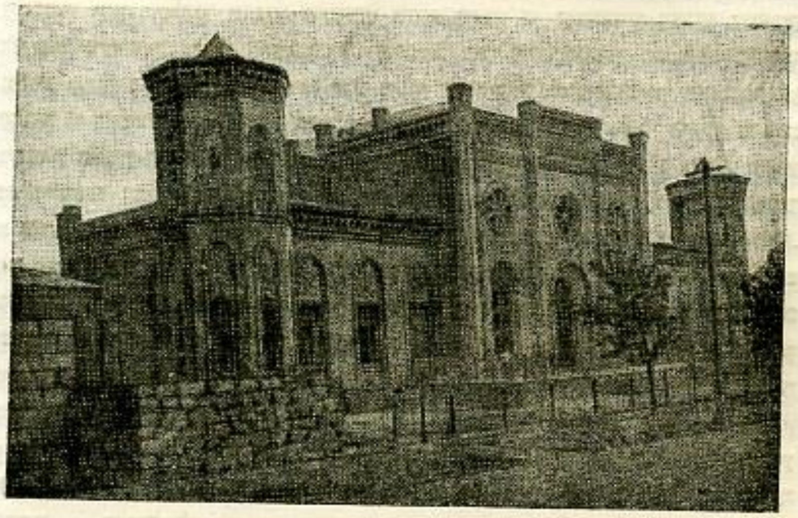

הקלויז של הרבי בצ׳ורטקוב

בערל ניידענבערג

חורבן טשאָרטקאָוו

דעם 17.9.1939 האָבן די סאָוויעטן באַזעצט טשאָרטקאָוו. די אידישע באַפעל־קערונג האָט זיך געפילט גליקליך דאָמיט וואָס מען איז נישט אָקופּירט געוואָרן פון די דייטשן. די צאָל יודן האָבן אויסגעמאַכט אַ 10 טויזנט. מען האָט געלעבט רוהיג ביז דעם 22.6.1941 ווען ס׳איז אויסגעבראָכן דער קריג צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד. דעם 6.7.1941 האָבן די דייטשן באַזעצט טשאָרטקאָוו. פון טשאָרטקאָוו האָבן גע־פליכטעט קיין רוסלאַנד א פּאָר הונדערט יודן, חאָטש די באַהערדן האָבן געגעבן די מעגליכקייט יעדן צו עוואַקואירן. אַ דאַנק דער פריהערדיגער דייטשער פּראָפּאַ־גאַנדע געגן סאָוויעטן און יודן מיט הילף פון אוקראַינישע אַגענטן און שפּיאָנען האָבן די דייטשן געטראָפן איבראל פאַר זיך אַ גינסטיגען באָדן. שוין אין די ערשטע מינוטן האָבן די בויערן אין די דערפער איבעראַל אויסגעקוילעט אַ ל ע יודן, חאָטש די דייטשען זענען נאָך דאָרט נישט געווען. אין טשאָרטקאָוו האָט זיך אָנגעהויבן א שרעקליכע פּאָגראָם שטימונג. מ׳האָט פאַרשפּרייט פאַנטאַסטישע בלבולים געגן יודן. און שוין אין די ערשטע טעג האָבן זיך אָנגעהויבן איבערפאַלן אויף יודן. מען האָט גענומען יודן צום אויסגראָבן טויטע און דאַביי געהרגעט אַ פּאָר הונדערט יודן. דאָס האָבן געטאָן די אוקר. פאָליציי. די ערשטע פאַראָרדנונג איז געווען אז יודן דאַרפן טראָגן אַ אַרמבאַנד מיט אַ מגן דוד. און אַ באַפעל צוצושטעלן יעדן טאָג אַ פּאָר הונדערט אַרבעטער און ליפערן אַלעס פאַר די דייטשען.

ס׳האָט זיך געשאַפן אַ קאַסטע, וואָס איז שפּעטער פאַרוואַנדעלט געוואָרן אין אַ „יודענראַט״. — דער ערשטער אָבמאַן איז געווען ד״ר קרוה און אַנדערע אַדוואָ־קאַטן — ישראל לאַנגערמאַן, בערצ׳ע שטייגער, פּיוויש לעבהאַרט, ישראל מרדכי טריינער. 12 מיטגלידער. — נאָך אַ קורצע צייט האָבן די דייטשן פאַרלאַנגט אַ ליסטע פון דער יוה. אינטיליגענץ און דאַמאַלס איז ד״ר קרוה און אַלע אַדוואָקאַטן פונ׳ם יודענראַט, לעהרער א.א.ז.וו. (צירקא 200 מענשען) אַרעסטירט און אַלע געשאָסן אים וואַלד (טשאָרני לאַס).

דעם 28.8.1941 זענען אָראָבגעקומען אַ לאַסנע בריגאַדע און געכאַפּט יודן אויף די גאַסן (צירקא 100) אַלע אויסגעשאָסן אין וואַלד.

נאָכ׳ן אַרעסטירן פונ׳ם ערשטן יודענראַט איז געשאַפן אַ צווייטער מיט ד״ר צבנער בראש. ס׳זענען צוקאָאָפּטירט: הערץ בוקסבוים, יעקל כהן, לייב ווינטער, דוד שטעקעל, ד״ר גאָלדשטיין, ד״ר קימעלמאַן, ד״ר פעלדמאַן

וועגן דער טעטיגקייט פון די יודענראַטען בכלל קען מען אנשרייבן אַ גאַנץ בוך. — ס׳איז קלאָר אַז די י. ר. זענען נישט געשאַפען געוואָרען צו שיצען די יודישע אינטערעסען נאָר זייערע פונקציע האָט זיך איינציג אַליין באַשרענקט צו זיין אַ פאַרבינדונגס אָרגאַן צווישען די דייטשען און דער איד. באַפעלקערונג. פשוט דערפאַר ווייל דער יוד האָט נישט געהאַט קיין רעכט צו ערשיינען אין אַ דייטש אַמט אָדער מיט אַ דייטש. נאָר זיי האָבען זיך אַלע געווענדעט צום י. ר. וועלכער האָט געמוזט אַלעס געניי און פינקטליך ערפילען. שוין אויס דעם גרונד איז דער י. ר. נישט געווען פּאָפּולער ביי דער יוד. באַפעלקערונג, ווייל דער יודענראַט האָט שטענדיג ביים יודען נאָר גענומען פאַר די דייטשען און פאַרהעלטניסמעסיג גאָרנישט אָדער ווייניג דעם יודען געגעבין. — די אַרבעט פון די י. ר. איז געווען אַ שווערע. די דייטשען האָבען פאַרלאַנגט אַסך. ס׳איז געווען שווער אויפצוברענגען און די יודענרעטע האָבען נישט איינמאָל געמוזט מיט הילף פון דער יוד. אָרדנונגסדינסט (יוד. פּאָליציי) ביים יודען מיט צוואַנג אָדער אים אַליין אוועקנעמען פון דער היים אויף אַרבעט אָדער אין אַ לאַגער אָדער זאַכען פון דער שטיב, מעבעל, געשיר, אויך געלט. — טשאָרטקאָוו האָט צום ביישפּיל געדאַרפט געבען יעדען טאָג 100 ביז 200 אַרבעטער. די אַרבעט איז נישט געווען לייכט, מען פלעג שלאָגען ביי דער אַרבעט און אויך נישט איינמאַל שיסען אַ פּאָר יודען, און מאָרגענס ווייטער שיקען אַרבעטער. — האָטש די דייטשע באַהערדען פלעגען שטאַביל מאַכען באַשטעלונגען אויף זאַכען ביים יודענראַט, וואָס ס׳האָט אויסגעמאַכט הונדערטער טויזענדער, פלעג מען דאָס תמיד אין דער צייט נאָקומען. מען האָט געקויפט, רעקווירירט ביי יודען און גענומען. —

ערגער איז געווען דאָס פּראָבלעם פון ליפערן אַרבעטער. שפּעטער האָבען די דייטשען געשאַפען אַרבעטס־לאַגער, שפּעטער פאַרוואַנדעלט אין פאַרניכטונגסלאַגער און די יודענרעטע האָבען געמוזט צושטעלען אַלע מאָל אַ פּאָר הונדערט אַרבעטער (די לאַגערס זענען געווען אין קאַמיאַנקע ביי סקאַלאַט, הלובוטשעק, טאַרנאָפּאָל, לעמבערג). ס׳האָט געהייסען אַז מען וועט די אַרבעטער וועקסלען, נאָר ס׳איז קיינער פון דאָרט נישט צוריקגעקומען. געשטאָרבען פון הונגער, קראַנקהייט אָדער גלאַט אויסגעשאָסען פון דער פּאָליציי. —

אין די לאַגערס זענען אומגעקומען אַ 2000 יודען. — אין אַלגעמיינעם קען מען זאָגען, אַז אַלע יודענרעטע זענען נישט געשטאַנען אויף דער געהעריגער מדרגה. דאָס באַציהט זיך אויך אויף טשאָרטקאָוו און שפּעציעל אויף אָבמאַן ד״ר עבנער. — זיין ריקזיכטסלאָזע פאַרגעהן האָט אַרויסגערופען ביי די יודען אַ גרויסע אונצופרידענהייט. כמעט אַלע מיגלידער פון די יודענרעטע האָבען זיך בערייכערט אויף די קאָסטען פון דער יוד. באַפעלקערונג, און די מאַסע האָט זיך פון זיי אָבגעריסען אָדער בעסער געזאָגט זיי האָבען זיך אָבגעזונדערט פונ׳ם פאָלק, גלויבענדיג, אַז זיי וועט גאָרנישט געשעהן. — איך באַמערק שוין אויף דעם אָרט, אַז פון אַלע מיטגלידער פונ׳ם אָרטס־יודענראַט איז קיינער נישט געבליבען לעבען. —

. ביים יודענראט האט עקזיסטירט אַ אָרדנונגס־דינסט פון 20 מאן מיטן קאמענדאַנט הונגאַר פונ'ם מאַגיסטראַט. זיי האבען אויסגעפירט די באפעלע פונ'ם י. ר. צוצושטעלען ארבעטער, איינקאסירען שטייערן, רעקווירירען זאכען א.אז.וו. זייער פונקציע איז נישט גצווען קיין לייכטע, און דאס אויפפירען זיך פון אַ יעדען איז געווען אבהענגיג פון זיין חאראקטער און הארץ. ס'פלעגען נישט איין מאל קימען צו קאָנפליקטען צווישען זיי און די יודען. —

ביי דער לעצטער „אקציע" האט די געסטאַפּא אלע יוד. פּאליציאנטען איינגעפּאקט אין וואַגאַן אין צוזאמען מיט אנדערע יודען אבגעשיקט קיין בעלזעץ אין פארניכטונג־לאגער. מען האט אונז וויסען געלאזט פון דייטשער זייט, אז מיר זענען פאראורטיילט צום אונטערגעהן ס'האנדעלט זיך נאר אין טערמין וועלכער ס'איז אבהענגינג פון בער־לין. — דער טערמין איז נישט איינמאל אונז אנגעגעבען געווארען און ער איז אויך פארלענגערט געווארען מיט אַ אונזיכערע דאַטע. — און אזוינע באדינגונגען מיט אַ אונזיכערען מארגען האבען מיר געלעבט, אויב מען קען דאס אנריפען לעבען.

אפּריל 1942 זענען די דייטשען צוגעטרעטען סיסטעמאַטיש צו פארניכטען די יודען אין אונזער געגענט. — אין דער צייט האבען זיי געמאכט אין טשארטקאוו אַ געטאָ אין די גאסען זשעזשניצקא, סקלאַדראָווא, טארגאָווא, לאַז'ענגאַ, פאַדאָלסקאַ און שקאָלנאַ. דאס ארויסגעהן פונ'ם געטא איז געווען פארבונדען מיט טויטשטראָף. די יודישע הייזער זענען געווען בעצייכענט מיט אַ גרויסען מגן דוד. — ס'פלעגען אפט פּאַרקומען כאפּערייען, שיסערייען אויף יודען. מען האט אויך ארויפגעלעגט אַ קאָנטרי־בוציע וועלכע איז ביז 2 שעה צוגעשטעלט געווארען. דאן האָט מען סוקצעסיוו אוועק־גענעמען ביי די יודען, פעלצען, גשיר, זילבר־באַשטעק, טריקאָט, ביכער, געלט א.ז.וו. מען האט אויך אלע מאל אוועקגעשיקט מעהרערע מענער אין די לאַגערס — און פרייען אויף די פּאלווארקעס צו ארבעט. —

דעם 26—27 אויגוסט 1942 איז פארגעקומען די ערשטע אַקציע (פּאגראם). באנאכט זענען באפאלען דאס געטאָ צירקע טויזענד דייטשע און אוקר. פּאליציי, ארויסגעשלעפּט פון די שטיבער 2000 יודען און זיי אוועקגעפירט מיט באַהן קיין בעלזעץ (אַ גאַז־לאַגער). 500 יודען קראַנקע, עלטערע, קינדער האט מען אויפן ארט געשאסען. — די דייטשען האבען זיך פערטיילט אין גרופען צו וועלכע ס'מיז צוגעטיילט געווירין איין מיטגליד פונ'ם יודענראַט און 2 ארדנונגס־דינסט. — זיי פערזענליך זענען דאמאלס פארשווינט געווארען, חאטש מאנכע פון זייערע נאענטע פאמיליע האט מען אויך אוועקגענומען. — אויף זאמעלפלאץ נעבען באַזאר האבען די דייטשען איבערגעלאזט אַ 200 יודען, מענער וועלכע האבען געדארפט ווייטער ארבעטען. — נאכדעם איז דאס געטא פערקלענערט געווארען, מען האט אוועקגענעמען די שקאָלנאַ, פאַדאָלסקאַ און איבערגעלאָזט 2 גאסען ביים וואַסער (סקלאַדראָווא און זשעזשניצקאַ). מענשען האבען געבויט „בונקערס", באהעלט־נישען אונטער דער ערד, נאר ס'האט ווייניג געהאלפען, אלע האט מען געפונען. די טויטע

האבען מיר בעהאלטען אויף היליגען ארט נעבען געשער, און פאר'ן ארויספארען פון שטארטקאוו האבען מיר דעם פלאץ ארומגענומען מיט א פארקען און געמאכט א מצבה. —

דעם 5.10.1942 האט די געסטאפא פארלאנגט צוצישטעלען זיי 500 יודען. דער יודענראט מיט זיין פאליציי האט אנגעהויבען צו זאמלען אדער כאפען יודען. נאר ס'איז נישט געווען מעגליך ביזן טערמין צוצישטעלען. — זענען געקומען די געסטאפאווצעס און האבען אוועקגענומען 500 יודען און אוועקגעפירט צום באהן. צוזאמען מיט זיי האבען זיי איינגעפאקט א 12 יודישע פאליציאנטען וועלכע זענען כמעט אלע פונם וועג צוריקגעקומען. זיי האבען אויסגעבראכען א וואנט אין וואגאן און אנטלאפען. — פון דער ערשטער אקציע זענען פונם צוג אנטלאפען 2 מיידלעך: די טאכטער פונם אפטייקער סאלעק און בערקאוויטש. — זיי לעבען ביידע. —

נאך די גרעסערע און קלענערע אקציעס האט עס געהייסען אז ביז דעם יענער 1943 וועט זיך קיין איין יוד נישט געפונען. די יודען זענען אומגעלאפען אזוי ווי מיין אייף א טרענקענדיגען שיף. א גרויסער טייל איז געגאנגען אין די לאגערס פרייוויליג. דאס איז געשאפען געווארין אין פאלווארקעס סווידאווא, יאגעלניצע און ביי טלוסטע. — דארטען האבען זיך איינגעארדענט א צירקע 1000 יודען. די בעדינגונגען זענען געווען אנפאנגס נישט שלעכט, אייגענע פארוואלטונג, מען האט געקענט קויפען עסען וויפיל מען האט געוואלט. — ארבעט לייכטע, גוטע באראקען א.ז.וו. גאנצע פאמיליעס זענען גאפארען מיט זייערע זאכען. — די דייטשען האבען אויך געשאפען א גרויסען האנד־ווערקער לאגער אין טשארטקאוו און א צווייטען מאגאזין־לאגער און ביידע לאגערס האבען געארבייט צירקע טויזענט מענער און פרויען.

יוני 1943 זענען די דייטשען צוגעטרעטען ענדגילטיג צו ליקווידירען די יודען אין גאליציען. מען האט אלע לאגערס ליקווידרט, די יודען אוועקגעפירט, מייסט געשאסען אויפן ארט. דעם 1.8.1943 איז טשארטקאוו געווארען „יודענריין". יעדער יוד וועלכען מען האט געטראפען האט מען זאפארט געשאסען. — א טייל יודען האבען זיך בעהאלטען ביי קריסטען און זענען געבליבען לעבען, א טייל אבער האבען די בעלי בתים אדער זייערע שכנים אנגעצייגט און מען האט זיי געשאסען. —

אין דער גאנצער געגענד איז געבליבען איין לאגער אויף א פאלווארק ליסאוויצע ביי טלוסטע. — דארטען פון אלע לאגערס אין וועלכע ס'איז געווען צוזאמען א פאר טויזענט יודען זענען מיר געבליבען לעבען א 3 ביז 4 הונדערט. — מיר זענען אין די לעצטע צייט שוין געווען פאגעלפריי, דער דייטשער פארוואלטער האט אונז שיקאנירט, ווער ס'האט געוואלט איז אונז באפאלען ביי טאג און ביי נאכט. — מיר זענען 7 חדשים געשלאפען אויף אנדערע ערטער, מייסטענס אין וואלד, פעלד סטערטעס. א רייע פון חדשים זיך נישט אויסגעטון. מיטגעמאכט אלע טיפוס און אנדערע קראנקהייטען. יעדעסמאל איז פון אונז געווארען ווינציגער ווער פון הינגער, קראנקהייט, בענדזע, מען איז גייענדיג געשטארבען מאסענווייז. — אסך האבען די היימישע פויערים באפאלען

און גאנצע לאגערס אויסגעהרגעט און אוועקגענומען דאס ביסעל זאכען וואס ס'איז נאך געבליבען. -- אדער די אוקר. פאליציי פלעג אַנפאלען און שיסען אזוי אויף אַ יאַגד אויף חיות.

דאס אונזיכערע און נענדזגע לעבען האט זיך אזוי געשלעפט ביז מערץ 1944 ווען מיר האבען שוין געמערקט דעם ריקצוג פון די דייטשען. אונזער לאגער אין ליסוואַץ איז פארשוינט געווארין ביז צום לעצט. און די לעצטע טעג ווען מען איז שוין אויך אונז באפאלען און געהרגעט זענען מיר אלע איבערגעבליבענע געגאנגען קיין טלוסטע און דעם 23.3.1944 זענען מיר בעפרייט געווארען פון דער רויטער ארמעע.

צולעצט א באמערקונג! אין אונזער געגענד האט די דייטשע רעגולערע ארמעע וועניג פארניכטעט יודען נאר שפעציעלע פאליציי־פארניכטונגס־אבטיילונגען. — זייהאבען גע האט אַ בעפעל זאָגען מיר ביז זייגער 6 נאך דער צייט האט מען קיינעם נישט געטשע־פעט. — אסך שלעכטס אדער וועניג גוט האבען מיר געהאט פון אונזערע שכנים. יוען מיר וואלטען געהאט אַ בעסערע באציהונג מצד די היימישע וואלט זיכער געווען געבליבען אסך מעהר יודען. —

אין טשארטקאב זענען געבליבען 100 יודען. —

מצבה על קבר־אחים גדול של יהודי צ'ורטקוב בצ'ארני־לאָס

Lager Muchawka 26/XI 42.

Moi drodzy Bracia!

Doprawdy trudno w takiej sytu-
acji pisać w chwili kiedy spodzie
wam się lada dzień zejścia ze
świata, by zginąć z rąk niemiec
kich.

Odchodzę jednak z tą świa
domością, że Wyście drodzy
bracia tego uniknęli i nie
przeżyli, że to może dla Was
[illegible].

Pamiętajcie o tym by po
wojnie zemścić się za Waszą
siostrę, której nie danym było
z Wami się jeszcze zobaczyć.

Wasz Ojciec umarł
śmiercią naturalną 28 Mar-
cheszwan 1942 roku w Tłustym.

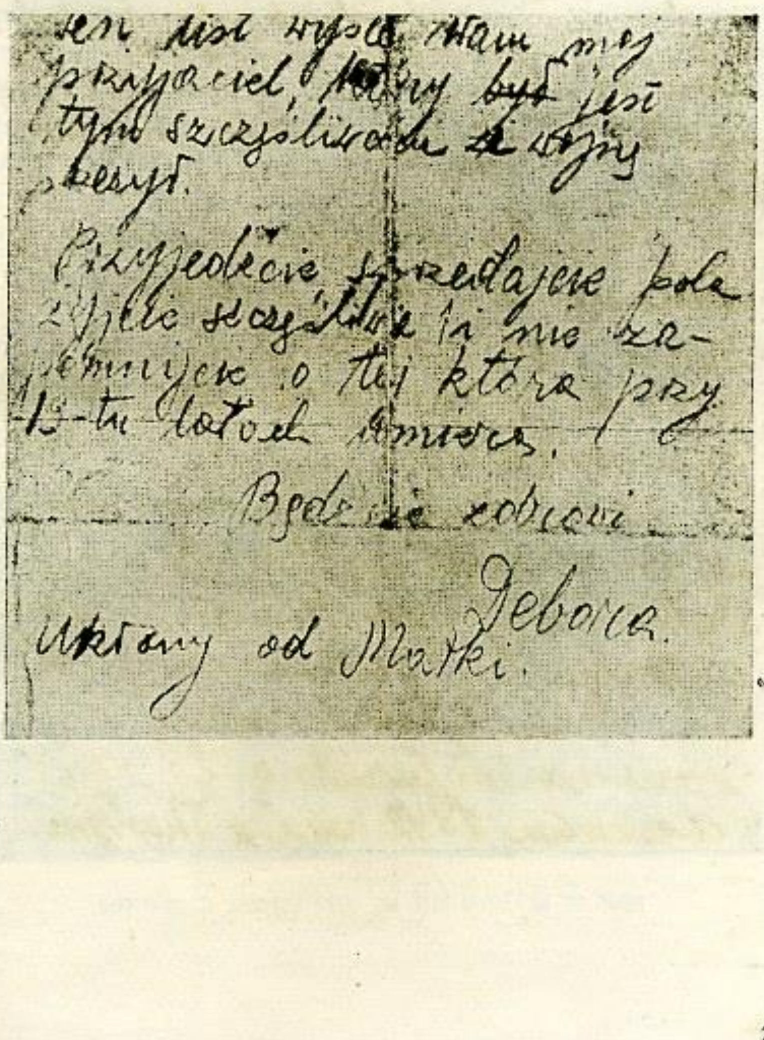
ten list wysłał wam mój
przyjaciel, który był jest
tym szczęśliwcem że wojnę
przeżył.

Przyjedźcie, sprzedajcie pola
żyjcie szczęśliwie i nie za-
pomnijcie o tej która przy
13-tu latach umiera.

Bądźcie zdrowi

Debora.

Ukłony od Matki.

מחנה מוכבקה, 26.12.1942

אחי היקרים!

קשה מאד לכתוב במצב זה כשיש הרגשה שכל יום אני עלולה לקפח את חיי מידי הרוצחים הגרמנים.

אני הולכת למות בהכרה שאתם אחי היקרים נצלתם מגורלי המר, ויתכן מאד שכל זה שסבלתי כאן, סבלתי עבורכם גם כן.

זכרו אחרי המלחמה לנקום את מות אחותכם שלא זכתה עוד בחייה להתראות אתכם.

אביכם מת באורח טבעי בטלוסטה, 28 מר־חשון 1942. את המכתב הזה ישלח אליכם ידידי אשר למזלו נשאר בחיים.

תבואו ותמכרו את שדותיכם. היו מאושרים ואל תשכחו את זו, שנגזר עליה למות בהיותה בת תשע־עשרה.

היו בריאים

דבורה

תעודה מזעזעת זו נכתבה ע"י הנערה דבורה דוהל ז"ל לאחיה שנשאר בחיים, זמן קצר לפני הירצחה בידי הנאצים.

דבורה דוהל ז"ל

פרץ כהן

צוריק א היים

הער אויף מיין פאָלק צוקלוגען,
געענדיגט האָט זיך שוין דיין פלאָגען.
העל און לויטער איז שוין דער הימעל,
געבוג שוין געוועזען איינגעזונקען אין דרימעל!
מ׳לויפט מ׳יאָגט, ווער מיט באַהנען, ווער מיט פערד,
דער שונא שוין פערלאָזט די דאָזיגע ערד,
גרויס און שטאַרק וועט זיין די נקמה,
דאס וועט זיין די בעסטע נחמה.
א סוף שוין דאס טרויערן און לײדען.
אנהויבען וועט זיך צוריק גליק און פריידען.
ס׳לייכט די זון, ס׳בלישטשען די שטערען.
דאס פאלק וועט זיך צו זיין לאנד אומקעהרען
שוין האט געשלאגען די שעה פון גאולה.
שנעלער פערלאזט א יעדער זיין קהלה!
ס׳הערט זיך פון די באהנען סיגנאָלען און פייפען,
מ׳פארט, מ׳אײלט זיך איינצושטייגען אין די שיפען.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

פערווירקליכט האט זיך דער ערוואַרטענער חלום —
אידיש פאלק! דו קומסט אין דיין לאנד בשלום.

נכתב בניטו צ׳ורטקוב.

ד״ר א. קון־שחטר

טשאַרטקאָוו אַ קולטור־צענטער

(נכתב בשנת 1932)

1

די קללה פון׳ם גלות אין קולטורעלער הינזיכט, איז — דאָס אָפּרייסען דעם אידישען מענשען פון׳ם לאַנד.

פעלקער וועלכע וואוינען, זייט זייער ערשיינען אין דער געשיכטע, אויף איין און דעם זעלבען שטיקעל ערד, אונטער דער אייגענע זון, שלאָגען אין לויף פון דער צייט וואָרצלען אינ׳ם לאַנד, באַלעבען די בערג און טאָלען מיט דעם הויך פון זייער אייגענער פאָלקס־נשמה, באַוועבען די באַרגשפּיצען מיט נאַציאָנאַלע לעגענדעס, באַלעבען די וועלדער מיט געשטאַלטען פון זייער פּסיכישער וויזיע, פאַראַנקערען אין די טייכען שיפען מיט אוצרות פון זייער נאַציאָנאַלער פאַרגאַנגענהייט, באַפעלקערען די היילען מיט סודות פון זייער מיסטיק — בקצור אַ פאָלק וועלכעס איז קערפּערליך באַהעפט צו אַן אייגען שטיקעל ערד, באַלעבט דאָסדאָזיקע ווינקעלע פון גאָט׳ס וועלט מיט דעם הויך פון זיין אייגענער פאָלקס־זעלע — און דורות קומען און אָטעמען פון דאַנען ווידער איין די נשמה פון פאַראַגאַנגענע דורות; אַזוי פיהרט דער נאַציאָנאַלער עץ החיים (לעבענסבוים) אַן אייביג, זיך תמיד פאַריונגענדיג אונאונטערבראָכען אייגען גייסטעסלעבען.

דער פלוך פון וואַנדערען, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אונזער פאָלק זינט אונזער פאַרטריבען זיין פון ארץ ישראל, האָט אונז פאַרהינדערט צו שלאָגען טיפע וואָרצלען אין די נייע לענדער וואו מיר האָבען זיך יעדעס מאָל נידערגעלאָזען. קוים האָבען מיר ערגעץ אויפגעשלאָגען אונזער ווערב־שטוהל און אָנגעהויבען אָנקניפען פעדעם פון אינזער אייגענער נשמה אין דעם נייען וואוינאָרט, האָט נישט לאַנג געדויערט, און מיר האָבען געמוזט אָבברעכען אונזערע געצעלטען און אַוועקוואַנדערען ערגעץ ווייטער. די פעדעם ווערען אָפּגעריסען און אונזער נשמה הענגט ווידער אין דער לופטען.

דאָך איז עס אונז אַפאָר מאָל אינ׳ם לויף פון אונזער גלות געשיכטע געלונגען, זיך צו פאַרקניפען, זיך צו באַהעפטען צו אַ שטיקעל ווינקעלע אויף גאָט׳ס ערד. דאָס איז געווען, ווען דער גורל האָט אונז ערלויבט צו פאַרבלייבען אַ רעלאַטיוו לענגער שטיקעל צייט אויף איין פלאַץ. דאַן זיינען אויסגעוואַקסען די פּאָר עצי־הדעת פון בבל, שפּאַניע, דייטשלאַנד און — דער לעצטער אָפּשניט אין אונזער געשיכטע — דער מרכז רוחני אין פוילען, וואו מיר האָבען טיילווייז פאַרפלאַנצט און פאַרוועבט אונזער נפש מיט דעם לאַנד און עס האָבען אויפגעבליהט נייע גייסטיגע אוצרות, באַלעבט פונ׳ם אַלטען קוואַל.

אַ באַדייטענדער קוואַל פונ׳ם נהר די נור אין פוילען, לכל הפּחות אין לעצטע יאָהרען, פליסט פון די בערג אַרום טשאָרטקאָוו.

האָט עס באַדאַרפט ערשט דעם שטויס פונ׳ם לעצטען קריג, כדי די גרויסע וועלט זאָל ענטדעקען די נאַטור שעהנקייט פון גאַליציע, איז נאָך אָבער פאַר אונזער געשיכטס־פאָרשונג, ווי עס שיינט אזא אָנשטויס נישט געקומען צו אַנטדעקען די באַדייטונג פון טשאָרטקאָוו, און דאָך איז טשאָרטקאָוו פון די עלטערע שטעדט אין גאַליציע, און איהר חלק אין דער געשיכטע פון די אידען אין פוילען ווייזט אויס צו זיין אַ סך מעהר ווי ס׳איז באַוואוסט. האָב איך דאָך אַליין געזעהן אויף דעם אַלטען בית־עולם, גאַנץ ווייט אין דער ערשטער זייט, דאָרט וואו זעהר ווייניגע קומען זעהר זעלטען און וואוהין מיר האָבען אַ גרופּע יונגע לייט אַמאָהל אין אַ תשעה באב אונטערגענומען אזא מין עקספּע־דיציע, דאָן האָבען מיר געפונען אַ מצבה פון דעם יאָהר קי״ד, דאָס הייסט אַ מעשה פון קריב צו זעקס הונדערט יאָהר צוריק. פון יונגערע, אָבער ביחס אויך אַלטע מצבות האָט דאָך דער י. ל. פּרץ פאַראיין פון טשאָרטקאָוו צוגעשיקט דעם שאַפּירא פאַראיין דאָ פאָטאָגראַפיעס. דאַרונטער זעהר קונסטפולע מצבות פון די לענגסטיגע יאָהרען, און א מצבה פון דעם קבר פון דריי אידען, וועלכע זיינען גע׳הרג׳עט געוואָרען אין כמעלניצקי׳ס צייטען אין שנת ת״ח.

דאביי האָט שוין טשאָרטקאָוו אַליין אַ דאָפּעלטע געשיכטע. די היינטיגע פאָרשטאָט פון טשאָרטקאָוו, דאָרט וואו דעם רבינ׳ס הויף שטעהט, הייסט דאָך באַקאַנטליך „סטאַרי טשאָרטקאָוו" — אַלט טשאָרטקאָוו, וואָס מיינט, אַז פאַר אונזער טשאָרטקאָוו, איז שוין אַמאָל גכוועזען אַן עלטערע שטאָדט טשאָרטקאָוו פון וועלכער די היינטיגע איז אַ יונגערע, אַ טאָכטער. און אין די אַלטע צייטען, ווען טשאָרטקאָוו איז נאָך געשטאַנען אויף „סטאַרי טשאָרטקאָוו", איז פון יענער זייט געוועזן דער אריינגאַנג, ווייל דאָרט איז געוועזן דער הויפּטצוגאַנג צו דער שהל.

אינטערעסאַנט איז אז די פריהערע דורות האָבען כמעט געפיהלט, אַז טשאָרטקאָוו וועט אַמאָל האָבען אַ באַדייטונג פאַר אונזער געשיכטע, און זיי האָבען אָנגעהויבען צו פיהרען א פּנקס און פאַרשרייבען אַלץ וואָס האָט פּאַסירט, און וואָס איז, נאָך זייער מיינונג, געוועזן וויכטיג צו האַלטען פאַר קומענדיגע דורות. אַזוי איז טשאָרטקאָוו איינע פון די פאַר געציילטע שטעדט אין גאַליציע, וואָס האָט אַן אַלטען פּנקס, אין וועלכען גאַנצע גייסטיגע אוצרות זיינען אויפגעזאַמעלט, זאַכען פון ווערט פאַר דעם אידישען פאָלקלאָר, דער לעגענדע און געשיכטע. עטליכע פון די זאַכען זיינען אויך אָפּגעשריבען געוואָרען און אין דיזען בוך געדרוקט. שוין דאָ זעהען מיר ווי טשאָרטקאָוו וויקעלט זיך אַרויס פון דער ריין לאָקאַלער באַדייטונג און פאַרוועבט פעדים מיט די אַרומיגע שטעדטלאָך.

עס איז ניש מיין איצטיגע אויפגאַבע, און אויך נישט דאָ דער פּלאַץ, אויספיהרליך נאָכצופאָלגען די ראָלע פון טשאָרטקאָוו אין דער אידישער געשיכטע און זאגע אויף

וועלכע איך האָב דאָ נאָר געוואָלט אָנווייזן. איך וויל מיר אָבער דאָך — ווען אויך נאָר גאַנץ קורץ — אָבשטעלען אויף צוויי גאַנץ וויכטיגע מאָמענטען אינ׳ם לעצטען יאָהר־הונדערט אין וועלכע טשאָרטקאָוו איז געוואָרען אַ צענטער, איינמאָל פאַר מזרח גאַליציע און דאָס צווייטע מאָל פאַר ווייט איבער דער פריהער קירה׳שער מדינה, אויס־שטראַלענדיג איהר גייסטיגע ממשלה טיעף אין דאָס אַלטע רוסלאַנד אַריין קיין פוילען, וואָהלין, אוקראַינע און בעסעראַביע און אויך איבער רומעניע, אונגאַרן און פאַר־וואַרצעלט אויך אין די לענדער פון מערב.ביידע מאָל אין צוויי פאַרשידענע ממש אַנטקעגענגעזעצטע שטרעמונגען, וועלכע האָבען געשפּילט די וויכטיגסטע ראָלען אינ׳ם אידישען גייסט־לעבען פון דער לעצטער צייט, און אין ביידע איז טשאָרט־קאָוו געווען אין דער פיהרענדער ראָלע. איינמאָל אין דער השכלה באַוועגונג אַלס ערשטע, אָנהויבערין, כמעט פאַרלויפערין פאַר׳ן מזרח, און ווי ווייט השכלה אידעען האָבען געצייטיגט פּראַקטישע מעשים אין דרך התנוך, אינ׳ם ערציהען פונ׳ם יונגען דור, או [דאָס צווייטע מאָהל כמעט אַלס אָבשליסערין פון אַ עפּאָכע, אַלס חתימה, אַלס לעצטער תור הזהב אינ׳ם חסידות. דאָס ערשטע מאָהל דורך הרב שאַפּירא, אויף וועמענס נאָמען דער היגער שאַפּירא פאַראיין איז מיט אַ קאָרגען יובל צוריק דאָ אין ניו יאָרק געגרינדעט געוואָרען דורך די פאַראייניצעלט אָהער פאַרוואָרפען געוואָרענע אָנהענגער זיינע; דאָס צווייטע מאָהל דורך דעם טשאָרטקאָווער רבי׳ן ר׳ דוד משה (פרידמאַן) וועלכען עס איז באַשערט געווען צו ערפילען די ראָלע פון דעם לעצטען אויפפלאַקערן פונ׳ם חסידות אין זיין שעהנסטער געשטאַלט.

3

איבער דעם „קרייזער רב״ שאַפּירא האָבען שוין אַנדערע, מעהר באַרופענע, מענשען וועלכע האָבען געהערט צו זיין ענגערען קרייז אויספיהרליך געשריבען. איך, געבוירען נאָך שאַפּירא׳ס טויט, אינ׳ם קעגענפאַרטייאישען לאַגער, און אויפגעוואַקסען אינ׳ם צענטער פון דעם חסידישען טשאָרטקאָוו, בין ערשט שפּעטער געקומען דאַצו, זיך צו באַקענען מיט דער באַדייטונג פון שפּירא, דורך השפעות, וועלכע האָבען נאָכגעווירקט אין זיינע אָנהענגער און אין אינסטיטוציעס, וועלכע זיינען דורך איהם געגרינדעט געוואָרען, ווי דער „יד חרוצים״ פאַראיין, אָדער אין באַוועגונגען, וועלכע זענען קינדער פון זיין גייסטעס־ספערע און וועלכע זיינען ערשט נאָך זיין טויט אויסגעוואַקסען אויף דעם באָדען וואָס ער האָט צוגעגרייט און פון די קערנער וואָס ער האָט פאַרפלאַנצט, ווי דער „בני ציון״ פאַראיין אין דער חבת ציון צייט און די שפּעטערדיגע ציוניסטישע באַוועגונג, וועלכע האָט זיך אָבער שוין אויסגעשפּרייט איבער די ראַהמען פון דעם ענגען שאַפּירא קרייז און איז געוואָרען אַ בריק איבער די גרעניצען פון די טשאָרטקאָווער פאַרטיי־לאַגער און דער אָנהויב פון דעם אָרונטערהייסען פון די פאַרטיי־מויערן. איך וויל אַלזאָ דאָ נאָר אין אַ פּאָר אַלגעמיינע שטריכען באַמערקען ווי שאַפּירא האָט פאַרגעשטעלט דעם ערשטען פּאַרזוף, די השכלה אין מזרח גאַליציע אין פּראַקטישע טאַטען צו געשטאַלטען

און ווי די השפעה פון די מעשים האָט שפּעטער אויסגעשטראַלט אויף אַנדערע שטעדט אין דער סביבה און ווייטער.

איבער ליפערונגען, וועלכע צו פאַרפאָלגען אויף זייער היסטאָרישע ריכטיגקייט האָלטען דאָ געפיהרט צו ווייט. ווילען האָבען, אַז דער קרייזער רב שאפירא איז געוועזן אין זיינע אינגערע יאָהרען איממאטריקולירט אין דער לעמבערגער אוניווערזיטעט, אַ זאַך וועלכע איז, מיט אַן ערך פון דרייפערטעל הונדערט יאָהר צוריק נאַטירליך, געווען גאַנץ אויסערגעוועהנליך, און איז פאַר די חסידים געווען אַ מקור פון פאַרדאַמונג און פאַר „שאפירניקעס" (שפּעטער ערשט, ווייל לכתחילה אי זדאָס נייט געווען אַלגעמיין באַוואוסט אָדער אויך פון זיי, אַלס צו ווייטגעהענד־באַלייקענט) אַלס אַ קוואַל פון באַגייסטערונג.

אַ פאַקט אָבער איז, אַז ער האָט געשאַפען פאַר זיינע אָנהענגער אַ קינדער ערציהונג אין טשאָרטקאָוו, וואו מ'האָט געלערנט — אין יענער צייט אין מזרח גאַליציע!! — תנ"ך מיט'ן באור און אַנדערע זאַכען לויט דעם ריינעם „בערלינער" נוסח. פאַר דעם צוועק זאָל ער אויך זיינער צייט האָבען געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט דער „אַליאַנס" אין פּאַריז. אָט די ערציהונגס מעטאָדען זיינען שפּעטער ווייטער געפיהרט געוואָרען פון מענדעל ראָזענצווייג („מענדעל פידלער", ווייל ער האָט געקאָנט שפּילען אויף אַ פידעל און האָט אויך געלערנט „נאָטען" אויך געזאַנגס און מוזיק אונטערריכט אין אַ אידישען חדר מיט העכער אַ האַלב יאָהרהונדערט צוריק!!) און פון זיינע קינדער אברהם און הירלצי — איינעם פון וועלכען איך האָב שפּעטער באַגעגענט אין ארץ ישראל אַלס אַ תושב, — און פון יעקב ראַפּאַפּאָרט, — יאַקוב. — אָט די חברים האָבען איבערגעדויערט ביז אין אונזער צייט און זיינען ערשט אַבגעלאָזט געוואָרען פון דעם „חדר מתוקן", וועלכער איז געגרינדעט געוואָרען אין טשאָרטקאָוו אין דער צייט פונ'ם רוסיש־יאַפּאַנישען קריג דורך אַנטלאָפענע לעהרער פון רוסלאַנד און איז שפּעטער פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין דער נייער העברעאישער שולע. אַזוי איז געבאָרען געוואָרען די מאָדערנע אידישע ערציהונג אין טשאָרטקאָוו בפרט און אין מזרח גאַליציע בכלל אויף דעם באָדען און אַלס אַבשלוס פון יענעם פאַרזוך וועלכען דער „קרייזער רב" שאפירא האָט אָנגעהויבען ארום דער צווייטער העלפט פונ'ם פאַריגען יאָהרהונדערט.

אויף ענליכע וועגען האָט אריינגעדרונגען קיין טשאָרטקאָוו די חבת ציון און שפּעטערע ציוניסטישע באַוועגונג, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבען אין די רייהען פון די שאפירניקעס און אויף זייער באָדען. באָדען מיין איך דאָ אינ'ם וועלטליכען זין. אַזוי איז פאַר יאָהרען לאַנג ארום דער ענדע פונ'ם יאָהרהונדערט און שפּעטער געווען אַ טראַדיציע, אַז אין „יד חרוצים" פאַראיין האָט „אַ סטודענט" פון טשערנאָוויץ, אַ „צפירה'נער" אָדער „האַסמאָנעער" געהאַלטען אַ „רעדע" מעניני דיומא יעדען תשעה באב אויף דער נאַכט צו די קינות. און איך געדענק נאָך גאַנץ גוט ווי איך פלעג זיך דאַמאָלס ארומדרעהען לעבען דעם „יד חרוצים" שוהלעכעל מיט יוגענדליכער התלהבות (אריינגעהן „אהין" האָב איך נאַטירליך, אַלס דעם שוחט'ס בחור און אַ אינגעל וואָס האָט שוין געלערנט

ביי רבנים און דאָרף באַלד אַליין באַקומען „הורמנא״, נאָר געקאָנט חלום׳ען). אַזוי האָב איך זיך געדרעהט אַרום דעם שהלעכעל ווי אַ בענקענדיגע היהן ביי די ברעגעס פון טייך נאָכקיקענדיג איהרע שווימענדע קאַטשקעלעך.

איבערהויפט „רעדעס״, ביי אַנדערע, ענליכע געלעגענהייטען, פלעגען נאָך האַלטען — אויב קיין רעדנער פון דער גרויסער שטאָדט איז נישט אַראָפּגעבראַכט געוואָרען — הלל הויזנער, דער ארצי־שאפירניק, וועלכער איז שפּעטער געשטאָרבען אין ארץ ישראל אין דער קאָלאָניע חטין, אהרן שוואַרץ, יאָהרען לאַנג פרעזידענט פונ׳ם ציון פאַראיין און שמואל ליב שאר, אַלע זיילען פונ׳ם טשאַרטקאָווער ציוניזמוס. דער פלאַץ פאַר „רעדעס״, אין וועלכען כלל ס׳פלעגט אויך אַריין אַ מאָדערנע אויסטייטשונג פון אַ קאַפּיטעל תנ״ך, איז געווען די שאַפּירא קלויז, צו וועלכער איך פלעג בגנבה, באַלכסונדיג אַריבערקוקען פונ׳ם שכנות׳דיגען „סטרעטענער קלייזעל״ וואו איך האָב געלערנט (איינמאָל האָב איך מיך אַריינגעכאַפּט אין אַ מיטן טאָג צו דער שאפירא קלויז אָנקוקען ווען קיינער איז דאָרט נישט געווען), דער אויבען דערמאָנטער „יד חרוצים״ אין דער ציון פאַראיין (וועלכען איך האָב דאָס ערשטע מאָל באַזוכט פאַרשטעלט אין אַ מאַסקע אום פורים...)

אין יענע קרייזען זיינען אויך געווען די ערשטע „סטודענטען״ גימנאזיאל שילער פון טשאַרטקאָוו, דר. ב. הויזנער איז זעלבסטפאַרשטענדליך אַ דירעקט גייסטיג אייניקל פון יענעם „קרייזער רב״ שפירא.

איבעריג צו זאָגען אַז די גאַנצע אַלטע ווי מאָדערנע השכלה באַוועגונג אין טשאַרטקאָוו און אין דער סביבה האָט איהר מקור אין די שאַפּירא קרייזען, צו וועלכע עס האָבען אויך געהערט יענקעל ביקעל, אַ איד אַ גרויסער למדן און משכיל פונ׳ם אַלטען טיפּוס, פון וועלכען מ׳האָט דערצעהלט אַז חסידים האָבען איהם אַמאָהל פרייטיג־צונאַכטס, בעת זיי זיינען אַהיים געגאַנגען פון רבי׳נס טיש, געזעהן זיצען איבער׳ן רמבם מיט אַ ציגאַר אין מויל. דערזעלביקער יענקעל ביקעל האָט שפּעטער אין דייטשלאַנד אַנטוויקעלט אַ באַדייטענדע ליטעראַריש־וויסענשאַפטליכע טעטיגקייט און יהושע פרע־מינגער, וועלכער זאָל האָבען געשריבען אַ באַדייטענדען וויסענשאַפטליכען קאָמענטאַר אויפ׳ן זוהר, אַן אַרבייט פון יאָהרען, וועלכע איז דורך די רוסען אין דער לעצטער מלחמה פאַרברענט געוואָרען מיט פיעל אַנדערע וויסענשאַפטליכע שריפטען.

כדאי אפשר אויך צו דערמאָנען, אַז דער באַדייטענדער אידיש־דייטשער דיכטער קאַרל עמיל פראַנצאָז, וועלכער האָט דער ערשטער באַהאַנדעלט היינטיג אידיש לעבען אין זיינע ראָמאַנען און נאָוועלען, איז אויך אַ טשאַרטקאָווער און זיין „די אידען פון באַראַנאָוו״ (טשאַרטקאָוו) מעגען אין אַ געוויסען זין באַטראַכט ווערען אַלס פאָרלויפער פון „די אידען פון צירענדאָרף״ פון וואַסערמאַן.

4

דער פסוק זה לעומת זה עשה אלהים (איינס אנטקעגען דאָס אַנדערע האָט גאָט

אַלס אַ מאָטאָ פאַר אונזער גאַנצער קולטור געשיכטע. אָנהויבענדיג
אים, די ערשטע אַלס שטרענגע היטער פונ׳ם געשריבענעם געזעץ,
נדיגע שאַפער מיט דעם כוח פון אינטואיציע, זעצט זיך דער
יה שבכתב און תורה שבעל פה, הלכה און אגדה, נגלה און נסתר
טען יאָהרהונדערט מיט השכלה און חסידות.

רייזער רב שאפירא טשאַרטקאָוו געוואָרען א צענטער פון השכלה,
ראַן איז דורך דעם רבי׳ן ר׳ דוד משה פרידמאַן טשאַרטקאָוו
פון חסידות מיט אַ השפעה איבער גאַנץ גאַליציע, בוקאָווינע,
וילען, וואָהלין, אוקראַינע אַזש ביז צום ידענטום
יך דעם באַזעצען זיך פונ׳ם רבי׳ן איז טשאַרטקאָוו געוואָרען אַ
אויגען און די הערצער פון הונדערטער טויזענטער אידען זיינען
משך פון צוויי דורות. ווי זאָגט דאָס ווערטעל „פאַר וואָס הייסט
אַרטקאָוו? ווייל דאָרט האָט געוואוינט דער טשאַרטקאָווער רבי׳.

איז נישט געווען ערגריפען פון דעם בילד פון א יום טוב אין
אידען פון די פאַרשידענע לענדער, פון פאַרוואָרפענע דערפלאַך
ע שטעדט, פאַראייניגט אין עקסטאַזישער שמחה טאַנצענדיג אין
טער התלהבות און דבקות; וואו נאָך האָט געקאָנט זיין אַזאַ
, סיידען אין ירושלים אין דער צייט פונ׳ם בית המקדש.
צע געמיטספאַרפאַסונג שרין פון דער מינוט אָן ווען אַ איד האָט
ט ער צום רבי׳ן, געווען אַ פאַרוואַנדלונג. אָט געהט דערפילט
טער וואונש. געוועהנליך האָט מען אויסגעקליבען אַ יומא דפגרא,
ער שבת, שבת תשובה, שבת חנוכה, שבת שירה, פרשת שקלים
אָזע פון חגיגיות, פייערליכקייט געווען פאַרבערייט, אָנגעגרייט
ג. אַראָפגעוואָרפען די אַלטעגליכע דאגות פונ׳ם קאָפּ, דאָס איז
אַך״, זיין „קאָנטרי״. דאָן קומט דאָס „פאָהרען״. אין אַלטע
ען דאָס איינציגע מיטעל פון „חכמה״, רייזען האָט געבראַכט
עלט, באַגעגענען נייע מענשען האָט געמאַכט קלוגער, געלערנט.
די נייע מיטעל פון גייסטיגער קאָמוניקאַציע, די צייטונג, דאָס
ט דערגרייכט, איז רייזען געבליבען דער איינציגער קוואַל פון
. דער וועג צו אָן אויסטויש פון געדאַנקען, ערוועבונגען פון
ען מיר נאָך די אמאָליגע רייזעמעגליכקייטען מיט דעם פאָהרען
וואָגען, למשל פאַר רוסישע אידען, וועלכע האָבען דאַצו נאָך
נפאָהרען גע׳גנב׳עט די גרעניץ. זיצען זיך אידען אינאיינעם אין
ט געהאָט כמעט די ווירקונג פון אַ היינטיגער שיף־רייזע, מ׳איז
דעם אַנדערען, מ׳איז אָנגעגרייט צו אַ מענשליכער דערנעהנטע־

רונג, דערציילט מען זיך
מען ווייטער דעם פאַרע
אין נאָו די ריחות פון
שעהנקייט פון גאטס ו
בעל־עגלה איף דער קע
פאַרקלינגט עס ווייט א
שטעלט מען זיך אין וו
מיט אידישקייט, אין ם
לחיים, איז גדולה לגימא
על פרשת דרכים אַ ני
וואָס בעהענטער צום ר
פון פאַרשידענע וועגען,
צווישען עולם אַ פאַר
ביז היינט נאָך ווייטער
ציטער פון „פאָהרען״
אויפגעריסען, דאָס האַר
גירסא דינקותא, פאַרוו
פאַרעם פון מסירה. —
געפינט מען דאָ אַ
מאָהל פריהער דאָ ביי
געהאַלפען״, עפענען זיך
(געבען שלום עליכם ד
טשאַרטקאָוו, אַ שוועבען
וועלכער פאַרטייטשט אז
אַהיים פאַר דער גאַנצע
קיין טשאַרטקאָוו, הערט
האָפנונג, ווערט מען גע
דאָך אַזאַ שעהן פאָלק
אייך, און דער גואל ליג
ית ענך מפום אריותא וא
לייב און לעו אויס דיין
לעבען, אַ רמז, די גאולה
איז דער רבי אריי
זיצט מען ערשט אַביסעל
צדיקים, פון אַנדערע „ה
זאָגען זיי נאָך תורות, פ

רונג, דערציילט מען זיך אויס דאָס האַרץ, דערציילט מען אַ מעשה פון אַ צדיק, שפּינט מען ווייטער דעם פאָדעם פון טראַדיציע, איז עס פריילינג־צייט, זומער לעבען, פאַרגעהט אין נאָז די ריחות פון בליהענדע פעלדער, הייבט מען אויף די אויגען און מען זעהט שעהנקייט פון גאָטס וועלט, מאַכט מען אַ ברכה, קריגען נשמות אַ תיקון, זינגט דער בעל־עגלה אויף דער קעלניע אַ שטיקעל ימים־נוראים׳דיגס, אַ „ויאתיו״, אַ „היום תאמצנו״. פאַרקלינגט עס ווייט אין די פעלדער, ווערט דאָס לאַנד פאַרהייליגט, קומט מנחה צייט, שטעלט מען זיך אין וואַלד דאַווענען, שאָקלען די ביימער צו, ווערט די וועלט אָנגעזאַפּט מיט אידישקייט, איז מען נישט מעהר פרעמד אין גלות, טרינקט מען נאָכ׳ן דאַווענען לחיים, איז גדולה לגימא וואָס דערנעהנטערט די הערצער; באַגעגענט מען אין קרעטשמע, על פרשת דרכים אַ נייע פוהר, ווערט היימישליכער, פאָהרט מען ווייטער אינאיינעם; וואָס נעהענטער צום רבינ׳ס שטאָדט, אַלץ גרעסער דער צונויפֿגעשטראָמטער עולם פון פאַרשידענע וועגען, וואָס לענגער דער וועג, אַלץ רייכער די איינדריקע; זיינען דאָ צווישען עולם אַ פּאָר יונגע צוציקעס, דאָס ערשטע מאָל זיי מיטגענומען צום רבי׳ן, ביז היינט נאָך ווייטער פון דער בריק פון שטעדטעלע נישט אַרויסגעגאַנגען, דער ערשטער ציטער פון „פאָהרען״ אין האַרצען, דאָס ערשטע מאָהל זעהן גאָט׳ס וועלט, די אויגען אויפגעריסען, דאָס האַרץ פול מיט איינדריקע וועלכע פאַרבלייבען אויפ׳ן גאַנצען לעבען, „גירסא דינקותא, פאַרוואַקסט דער יונגער דור מיט׳ן אַלטען, שפּינט זיך ווייטער דער פאָדעם פון מסורה. — אַט אזוי קומט מען קיין טשאָרטקאָוו.

געפינט מען דאָ אַלטע פריינד, אידען מיט וועלכע מ׳האָט זיך געזעהן שוין עטליכע מאָהל פריהער דאָ ביים רבי׳ן, דערצעהלט מען זיך אויס ווי „ד׳ראַייבישטער האָט געהאָלפען״, עפענען זיך נייע קוואַלען פון התעוררות, געהט מען „נעהמען״ די האַנד (געבען שלום עליכם דעם רבי׳ן); זיינען די עטליכע טעג וועלכע מ׳פאַרברענגט אין טשאָרטקאָוו, אַ שוועבען אין הימעל פון התלהבות און דבקות, כאַפּט מען אַ נייעם נגון, וועלכער פאַרטייטשט אזוי האַרציג, וואָס די נשמה דריקט, האָט מען וואָס מיטצונעהמען אַהיים פאַר דער גאַנצער צייט פון פאַר׳חשכ׳טען לעבען, ביז מ׳וועט קומען נאָך אַמאָל קיין טשאָרטקאָוו, הערט מען פריש א „גוטוואָרט״, אַ „תורה״, אַ מעשה, שעפּט מען נייע האָפנונג, ווערט מען געשטאַרקט, און — ד׳ראַייבישטער וועט דאָך העלפען, ער האָט דאָך אַזאַ שעהן פאָלק ישראל, און ציון בענקט, קודשא בריך הוא אַליין בענקט דאָך אויך, און דער גואל ליגט אין קייטען אין רוים, זינגט דער חזן ביים רבינ׳ס טיש „פרוק ית ענך מפום אריותא ואפיק ית עמך מגו גלותא״ (ראַטעווע דיינע שאָף פון מויל פונ׳ם לייב און לעז אויס דיין פאָלק פונ׳ם גלות) און מ׳האָט געכאַפּט אַ וואָרט פ׳ום רבי׳ן זאָל לעבען, אַ רמז, די גאולה איז נישט ווייט, כאַפּט מען אַ טענצעל „ישמחו במלכותך״.

איז דער רבי אריינגעגאַנגען צו זיך אין „זאַל״, ווילט זיך נאָך נישט געהן שלאָפען, זיצט מען ערשט אַביסעל „אינאיינעם״, זיינען דאָ אַלטע חסידים, חסידים פון פריהעריגע צדיקים, פון אַנדערע „הויפען״, פון פאַרשידענע „דינאסטיעס״, דערצעהלען זיי מעשיות, זאָגען זיי נאָך תורות, פאַרשמעלצען זיך פאַרשידענע ריכטונגען פון חסידות צו אַ נייער

סינטעזע, פאַרקניפּען זיך פּעדים צו אַ פּולמוסטעריגען, רייכפאַרביגען נייעם טעפּיך, פאַרוואַקסען דאָס אַ ל ט ע מיט דעם א י צ ט, שפּרודעלט דער אייביגער קוואַל; כאַפּט מען דערנאָכדעם אַ דרימעל, פאַרוועבען זיך געהערטע ווערטער מיט סודות פון קבלה, פאַרשמעלצט דאָס פליוסקען פונ׳ם טייכעל מיט די מעלאָדיען פונ׳ם נגונדל, און אַ שטיק ארץ ישראל פאַרשפּרייט זיך איבער׳ן „גלות פּוילען״.

טשאַרטקאָוו איז אַ מקדש מעט, אַ שטיק מלכות שמים.

* * *

און אויך אַ שטיק מלכות אין אַ געוויסען פּאָליטישען זין.

מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע; אָבער אויך מלכותא דרקיע כעין מלכותא דארעא. גייסטיגע הערשאַפט ציהט נאָך זיך אויך אַ געוויסע מאָס פּאָליטישע הערשאַפט, און טשאָרטקאָוו האָט געהערשט.

די וועגען וואָס פיהרען קיין טשאָרטקאָוו, זיינען געווען נישט נאָר צנורות השפע פאַר גייסטיגע אוצרות, בלוט־אָדערן פון אידישער קולטור, זיי זיינען אויך געווען פאַרבינדונגס וועגען פאַר אַ געוויסער פּאָליטישער מאַכט. אַ שטעטל מיט אַ גרויסער צאָהל טשאָרטקאָווער חסידים, האָט געשטרעבט צו האָבען פאַר אַ רב, אַ שוחט, אַ חזן און אַנדערע כלי קודש אַ חסיד פון זייער רבי׳ן. זיינען דאָך אָט די מענשען געווען געוויסערמאָסען, שטעלפאַרטרעטער פונ׳ם רבי׳ן אין דער אָרטיגער קהלה; און אַלס מענשען פון גייסטיגער פּראָפעסיע און מיט מעהר צייט און אטיוד פאַר קולטורעלער טעטיגקייט האָבען זיי געקאָנט מעהר קולטיווירען אָט יענע מדות און דרכים אין אידיש־קייט, וועלכע זיינען געווען נעהענטער דעם געדאַנקען גאַנג און דער געפיהלסוועלט פון אייגענע חסידים; ממילא איז געווען דער קאַמף פאַר אייגענע כלי קודש אַ מלחמה פאַר קולטורעלע איבערהערשאַפט, וועלכע איז אָבער געווען פאַרקניפּט אויך מיט עקאָנאָמישע יסודות. אי אָן אייגענער מענש האָט געהאָט פּרנסה, אי דער רבי האָט געהאַט אַ ממלא מקום, אַ שטענדיגען פאַרטרעטער, אָן איינקאַסירער פון מעמדות (אַ ביישטייערונג פאַר פינאַנציעלע הצטרכות פון רבינ׳ס „הויף״) און אַ וואָרט־פיהרער פון זיין גאטעסריכטונג אין שטעדטעל. איז דאָך אַ שבת, אַ יום טוב, אַ יאָהרצייט און גלאַט אַזוי אַ יומא דפגרא. דער עולם חסידים, די וואָס האָבען נישט געקאָנט פאָהרען איצט צום רבי׳ן, זיינען זיך צונויפגעקומען ביי די כלי קודש, געזעסען „איינאיינעם״, דערצעהלט אַ מעשה פונ׳ם רבי׳ן, געזונגען אָן אייגענעם ניגון און אַזוי האָט מען זיך פון דער ווייטען מתדבק געווען צום מקור השפע. אַזוי איז טשאָרטקאָוו געווען אויך אַ ע י ר ה ב י ר ה אַ הויפּטשטאָדט, וועלכע האָט אויסגעאיבט אַ געוויסע מאַכט אינ׳ם אינערפּאָליטישען לעבען אויף אַ גרויסען טייל פון קהלות אין זאַגאָר ווייט אויסער פּוילען.

אַזוי זעהען מיר אַז אונזער היימשטאָדט טשאָרטקאָוו שפּילט זעהר אַ גרויסע ראָלע אַלס קולטור צענטער אינ'ם אידישען לעבען פון גאַליציע און פּוילען, באַזונדערס אינ'ם לעצטען יאָהרהונדערט. איצט האָט דער גורל אַריבערגעוואָרפען אַ גרויסען טייל פון אונזערע טשאָרטקאָווער אין דער נייער וועלט אַריין. נאָך ווייסען מיר נישט, ווי אַזוי דאָס אידישע לעבען אין אַמעריקע וועט זיך אַנטוויקלען. דאָ שטעהען מיר פאַר דעם גרויסען סוד פון דער אידישער געשיכטע פון דער נייער צייט. אויב אָבער מיר מעגען באַנוצען דעם אַלטען פסוק „נצח ישראל לא ישקר" (די אייביגקייט פון יודענטהום וועט נישט ווערען אַ ליגען), מעגען די טשאָרטקאָווער געדענקען, אַז זיי קומען פון אַ וויכטיגער קהלה און זיי דאַרפען שטרעבען דורך מעשים נישט צו פאַרשעהמען זייער אָבשטאַמונג. זאָלען די טשאָרטקאָווער דאָ אין דער נייער מדינה זוכה זיין בייצושטייערען צו דער אידישער קולטור אינ'ם נייעם לאַנד אַזוי ווי ס'פּאַסט פאַר די קינדער פון אַ אַלטען באַדייטענדען קולטור צענטער ווי טשאָרטקאָוו איז געווען אין דער אַלטער וועלט.

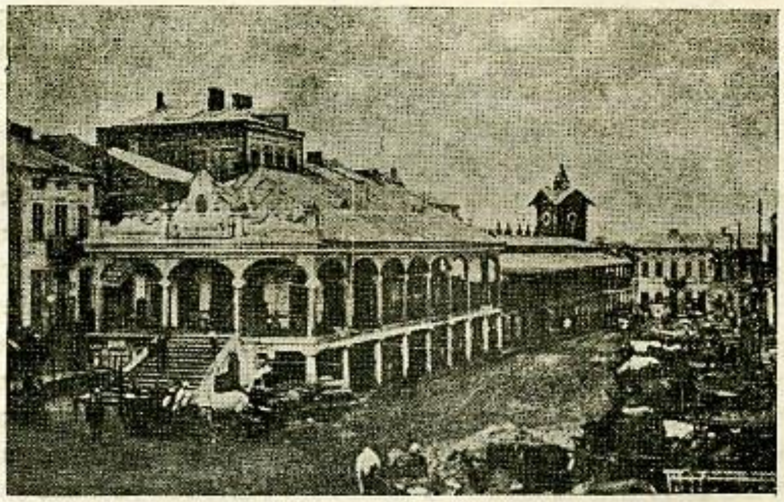

מרכז השוק בצ'ורטקוב

א. ליטווין

רבי הערשעלע און דער „בעל שם"

(רשימה זו וכן שתי הרשימות הבאות נכתבו בשנת 1913)

שוין איבער 160 יאהר ווי רבי הערשעלע, טשאָרטקאָווער רב, איז טויט. איך טשאָרטקאָווער שטאָדטישען פנקס האָב איך געפונען פארשריבען, אז ער איז אנגענומען געוואָרען פאר א רב אין יאָהר „תפר" (1726) און איז נסתלק" געוואָרען און ארויפגעגאנגען אין דער „ישיבה של מעלה", ד. ה. געשטאָרבען אין יאָהר „תק־יוד" (1750).

און דאָך לעבט זיין אָנדענקען ביי די פרומע יודען פון דער גאַנצער וועלט און בעזונדערס אין טשאָרטקאָוו, פונקט אזוי ווי ער וואָלט ערשט נעכטען געשטאָרבען. און ניט בלויז זיין אָנדענקען, — זיין מאַכט און די מורא פאר איהם הערשט איבער טשאָרט־קאָווער יודען איצט, פונקט ווי דאַן, בשעת ער האָט געלעבט.

דאָס איז נאַטירליך. ווארום ערשטענס איז די היסטאָריע פון טשאָרטקאָוו פעסט פערבונדען מיט ר' הערשעלעס נאָמען. כמעט ביז איהם איז טשאָרטקאָוו א לאַנגע צייט וויסט געווען. ניט געווען ניט קיין קהילה, ניט קיין רב. און טשאָרטקאָוו איז גראָד זעהר אַן אלטע יודישע שטעדטעל. וואָס זשע איז די מעשה? די מעשה איז וואָס אין דער צייט פון גזרת ת"ח, פון דער „כמעלניטשינע" האָט טשאָרטקאָוו זעהר שטאַרק געליטען. וועגען דעם איז פאראַן אַן עקסטרא בלאַט אין טשאָרטקאָווער פנקס. „היות ווי אין דעם יאָהר ת"ח — שטעהט פאַרשריבען אין „פנקס" אין דעם 50סטען בלאַט — צוליעב די גרויסע צרות און הריגות, וואָס זענען פאָרגעקומען אין אוקראינא דורך „חמיל" ימח שמו, איז געוואָרען די גאַנצע אומגעגענד פון פאָדאָליען „חירום", (ד. ה. עס איז ארויסגערופען געוואָרען א באָיקאָט אויף די שטעדט, אז יודען טאָרען זיך דאָרטען ניט באַזעצען) איז טשאָרטקאָוו אויך אריין אין דעם צעטעל פון די דאָזיגע שטעדט..." „דורך פאלשע בלבולים און בייזקייט פון די פריצים זענען אונשולדיג אומגעקומען דאָרט א סך מענשען. בכן האָבען די רבנים, די גאונים פון די פיער לענדער גוזר געווען, אַז קיין שום יוד זאָל דאָ (אין טשאָרטקאָוו) ניט וואוינען". ביז דעם יאָהר תס"ה (1705), ווען דער היגער שר (וואָיעוואָדע, מין גוברנאַטאָר) האָט געבעטען ביי יודען, אז זיי זאָלען זיך דאָ ווידער בעזעצען, און ער וועט זיי געבען פרייהייט („חירות" — אין פנקס). דורך זיין השתדלות האָבן די רבנים אָראָבגענומען דעם „חרם" און ערלויבט יודען צו וואוינען דאָ..." „דעריבער איז דאָ ניט געווען קיין שום רב און אב"ד (אב בית דין) ביז דעם יאָהר תע"ז (1717)."

ר' הערשעל איז אַלזאָ געווען דאָ כמעט דער ערשטער רב. נאָך דעם האלבען יאָהר־הונדערט (און מעהר) וואָס טשאָרטקאָוו איז פוסט געווען אונטער דער ווירקונג פון דעם יודישען באָיקאָט, ער האָט אויך, ווי עס שיינט, דער ערשטער איינגעפיהרט דעם פנקס.

ר׳ הערשעל איז געווען אן אור־אור־אור־אייניקעל פון דעם בעריהמטען ר׳ ישעיהו הלוי הורוויץ, אָדער ווי ער האָט געהייסען פארקירצט, נאָך זיין ווערק — „שלה״ (די אנפאנגס־בוכשטאַבען פון דעם ספר „שני לוחות הברית״), דער שטאַמפאָטער פון אַלע הורוויצעס וואָס זענען לויים. ר׳ הערשעלע האָט שוין דאַמאָלס געטראָגען די פאמיליע הורוויץ, אין דער צייט ווען פאמיליעס זענען נאָך, כמעט, ניט איינגעפיהרט געווען ביי יודען. דאָס ווייזט, אז די דאָזיגע פאמיליע האָט זיך גערעכענט, אלס איינע פון די גרעסטע יחוס־פאמיליעס ביי יודען, וואָס האָט אין א משך פון א גאַנצע רייהע דורות ארויסגע־געבען אַ גאַנצע קייט פון רבנים און גרויסע מענשען.

נאָר ר׳ הערשעלעס גרויסקייט איז געווען געבויט דער עיקר אויף דעם גלויבען אין זיין פערזענליכער הייליגקייט, אין דעם גלויבען, אז ער בעזיצט די קראַפט צו טאָן מופתים. וואָרום ר׳ הערשעלע איז געווען א „בעל קבלה״. איבערהויפט האַלטען פון איהם די חסידים, וואָרום ווי זיי ערקלערען אין זייערע ספרים, איז ער געווען איינער פון די ערשטע, פון די ווינציגע, וואָס זענען פון בעל שם׳ס פערפאָלגער געוואָרען זיינע וואַרימע אָנהענגער. דערביי ווערט דערצעהלט אַ אינטערעסאַנטע מעשה, ווי אזוי דאָס איז געשעהן.

ר׳ הערשעלע איז געווען אַ טיפ פון די סאָמע שטרענגע, פאַרהאַרטעוועטע מתנגדישע רבנים, ביי וועלכע א פאסקעלע, א פינטעלע פון א אות אין דער תורה איז געווען טייערער פון א מענשענס לעבען. ער איז שטענדיג געווען אַ „מחמיר״, ד. ה. געפסקענט וואָס שטרענגער, און אויב ער האָט אַמאָל עפעס מתיר געמאַכט, האָט איהם געליאַקעט די אָרץ, סאָמער האָט ער חלילה אַ טעות געהאָט אין דין. נאָך אזא פסק, אז „מ׳מעג״, פלעגט ער ניט רוהען, ניט ראַסטען, ביז ער פלעגט ניט אויסזוכען ערגעץ אַ „חומרא״, — אַ דין אז „מ׳טאָר ניט״. דאַן פלעגט ער זיך ניט פוילען, כאָטש נאָך האַלבע נאַכט, געהן צו דער יודענע, וואָס ער האָט איהר בייטאָג געפסקענט „כשר״ און קלאַפען איהר אין די לאָדען: „טרייף! טרייף!״

אַמאָל, — דערצעהלען חסידים, איז צו רבי הערשעלען געקומען א ווייבעל מיט אַ „שאלת נשים״. ער האָט איהר „מתיר״ געמאַכט צו איהר מאַן. אז זי איז אוועק, האָט ער, ווי זיין שטייגער, גענומען צווייפלען, גריבלען זיך, און שרעקען זיך: סאָמער האָט ער אַ טעות געהאָט, וועלען דאָך איהרע קינדער זיין „ממזרים״. ער האָט אזוי לאַנג געזוכט און געזיפט אין די ספרים, ביז ער האָט געפונען...

עס איז שוין געווען שפעט נאָך האַלבע נאכט. ער האָט אויף גיך אָנגעטאָן די זופעצע, גענומען דעם שטעקען, אויפגעוועקט דעם שמש מיט דער לאַמטערנע און אוועק צו דער יודענע, אין עק שטעדטעל, און געקלאַפט איהר אין די לאָדען:

— אָסור!... אָסור!...

אָבער עס איז שוין געווען פארפאלען...

דעמאָלט איז ר׳ הערשעלע אין „עצבות״ אריינגעפאַלען. ער האָט גענומען „מפשפש במעשיו״ זיין, זוכען אויף זיך חטאים: וואָסערע זינד האָבען גורם געווען, אז מ׳ענטפלעקט

איהם ניט פון הימעל באַלד דעם אמת'ן דין, אז ער איז זיך נאָכאַנאַנד טועה געווען און מאַכט שטרויכלען יודישע קינדער...

איז ביי איהם געבליבען, אז „דאָס" איז געווען אן עונש דערפאר. וואָס ער מאַכט ניט אויף זיינע אויגען אויף דעם וואָס ס'טוט זיך ארום איהם. און ארום איהם טוען זיך, „רחמנא לצלן" גרויסע זינד.

אָט, א שטייגער, דער עם הארץ, דער פראָסטאַק, דער לעהם־פיהרער... ר' גרשון קיטעווער'ס שוואָגער וואָס האָט זיך בעזעצט דאָ, ארום טלוסט, ניט ווייט פון טשאָרטקאָוו, אין די קאַרפאַטען־בערג אָבגעזונדערט פון מענשען, האָט זיך געקרוינט מיט'ן נאָמען „בעל שם", גיט זיך אויס פאר אַ „בעל מופת", פאַרפיהרט אן עדה יודען, איז א חוטא ומחטיא את הרבים... און ער, דער רב, דער מנהיג פון דער עדה, דער וועכטער פון יודישקייט, פון דער הייליגער תורה, קוקט און שווייגט... איז ניט מקיים דעם דין פון דער הייליגער תורה: ובערת הרע מקרבך.

און ר' הערשעלע הייסט דינגען א פוהר, טוט זיך אָן אין זיין זופעצע און דעליע זעצט זיך אריין מיט זיין שטעקען און דעם שמש אין וואָגען און לאָזט זיך אויסראמען דאָס בייז פון יודען, אויפזוכען אין טלוסט, אין די בערג, דעם נייעם „ירבעם בן נבט", דעם וואס פאַרפיהרט יודען צו דער „עבודה זרה" — און איבערגעבען איהם צום מלכות..."

געקומען אין טלוסט, אויפגעזוכט דעם „בעל שם'ס" שטיבעל, צרגעץ, העט, אונטער שטעדטעל צווישען בערג און טאָלען, אריינגעקומען.

זעהט ער, רבי הערשעל, ווי די שטיבעל איז ארומגערינגעלט מיט ווייבער, און ער אליין „דער עבודה־זרה'ניק", דער „פאַרפיהרער" איז ניטאָ. זעצט ער זיך צו אויף דער פריזבע לעבען שטיבעל און וואַרט.

זעהט ער, ווי עס ווייזט זיך פון דער ווייט אַ מענש, פון די בערג אראָב, קומט נעהענטער, נעהענטער, אָט איז ער שוין קענטיג אין גאַנצען — א פראָסטער ישובניק אין א קוצמע, אין א קורצען פעלץ, מיט א שטריק ארומגעבונדען. געהט צו צום שטיבעל, די אויגען אראָבגערוקט צו דער ערד. די ווייבער רוקען זיך אָב מיט גרויס פאַרכטיגקייט. אין זיין, ר' הערשעלעס זייט, קוקט ער גאָר ניט. דער נאָך געהט ער פון שטיבעל ארויס, אַלץ די אויגען צו דער ערד אַראָבגעלאָזט. רופט אויס ווי צו זיך אליין: ביילע! דיין מאַן איז דאָרטען! פאָהר גלייך ועפסטו איהם געפינען! רישע! דיין בהמה איז אין יענעם דאָרף! העניע! דיין פערד איז ביי יענעם גוי! און אַז. וו.

אָבגעפטר'ט די ווייבער, הויבט ער אויף די אויגען און זאָגט: טשאָרטקאָווער רבי, שלום! (ער האָט איהם אויפ'ן לעבען ניט געזעהן), האָט קיין צער ניט! „תוספות" האַלט מיט אייך! אין יענעם דף, אין יענער שורה, זאָגט בפירוש דער דין, אז די אשה איז מותר...

ר' הערשעלע איז געשטאַנען פאר'ן „בעל שם" שטוינענדיג. איהם איז גאָר פון געדאַנק ארויס יענער „תוספות", וואס זאָגט טאַקע בפירוש, אז די ווייבעל איז „כשר"... בכן האָט ער ריכטיג געפסקענט, ווי דער דין...

פון דאמאָלט אָן, — זאָגען די חסידים — איז רבי הערשעלע אליין געוואָרען א פייערדיגער חסיד דעם בעל שם'ס און ניט איין מאָל זענען זיי איינער צום אנדערן „קפיצת הדרך" געגאנגען און גאַנצע נעכט אין „נגלה" און „נסתר" פארבראכט..

יעקב ביקל

די אויפקלערענדע ארבייט פון שאפירא און די „שאפירניקעס" איז געווען פאָלקאָם אָרגאניזירט און צוטיילט אין בעזונדערע דעפארטאמענטען. אין יעדען דעפארטמענט האָט שאפירא געהאט א שפעציאליסט — א טוער, וואָס איז געווען פונקט אזוי איבער־געגעבען דער אידעע פון „השכלה", ווי דער רבי אליין. דער שאפירניק יעקב ביקל איז געווען דירעקטאָר איבער דעם רעפאָרמירטען חדר און פיהרער פון די אָוונט־קורסען פאר בעלי מלאכות. דער לעזער דאַרף ניט פערגעסען, אז דאָס איז געווען אונגעפעהר מיט א האלבען יאהרהונדערט צוריק און אין דער מלוכה פונ'ם טשאָרטקאָווער רבין.

געארבייט האָט ביקל טאָג און נאַכט, מיט'ן גוף און מיט דער נשמה, ניט נעהמענדיג פאר זיין ארבייט קיין קרייצער געלד. און געווען איז ער אן אָרימאַן, ווי טיטוס איז געווען א רשע, און האט געהאט אַ געזינד פון 10 קינדער. (4 האָט ער געהאַט פון דער ערשטער ווייב; 2 האָט איהם געבראַכט די צווייטע פון איהר ערשטען מאַן, און 4 האָט ער געהאט מיט איהר, מיט דער צווייטער הייסט עס, בשותפות.)

און כאָטש יעקב ביקל האָט ניט בעזוכט קיין אוניווערזיטעטען, דאָך איז ער געווען ניט ווייניגער געלעהרט פון שאפירא'ן אליין, און איז געווען א טיעפער, זעהר אָריגינעלער דענקער. געשטאמט האָט ער פון טיסמעניץ, א שטעדטעל אין מזרח־גאליציען, וואס איז, נאָך גאָר פין אמאל, געווען בעריהמט פאר א נעסט פון השכלה. חתונה געהאט האָט ער צו 13 יאָהר. געווען איז ער א פארברענטער מתנגד און געגאנגען אין א שטריימעל. זיין שווער איז געווען א חסידישער מענש, נאָר א מאָרנער איד. פלעגט קיין מאָל ניט געהן דאַווענען אין קלויז, נאָר — דאווענען ביי זיך אין דער היים, ביחידות. און ווייל אלע האבען געוואוסט, אז ער איז זעהר א פרומער, איז ארויס אין שטעדטעל א קלאנג, אז ער איז א „מקובל" און זיצט א גאנצען טאָג אין טלית. יענקעל ביקל האָט זיך ניט געפוילט און איז דורכגעגאנגען גאנץ שטעדטעל, ניט פערפעהלט אבסאָליט קיין איין שטוב, און געפרעגט יעדען טשארטקאווער יודען, קליין און גרויס: האָסט געזעהן איהם (זיין שווער הייסט דאָס) זיצענדיג אין א טלית? יעדער האָט געענטפערט: ניין, ער האָט געהערט פון יענעם.

דערמיט האָט ביקל אָנגעהויבען זיין ערשטען קאמפף געגען אָבערגלויבען. און פונקט ווי איצט, אזוי האָט ער איהם שטענדיג געפיהרט: ניט דורך היציגע דרשות, נאָר דורך לאָגישע בעוויזען, דורך פאַקטישע איבערצייגונג.

פון דעסטוועגען איז ביקל אויך געווען א גלענצענדער רעדנער און דוקא אין

פראָסט יודיש, כאָטש ער האָט געקענט א סך שפראַכען. זיינע ליבלינגס־וויסענשאַפטען זענען געווען אסטראָנאָמיע, אלגעברא און פיזיק. נאָר בעזונדער שטארק איז ער געווען אין יוריספרודענץ (געזעץ־לעהרע). ער איז געווען קלאָר, ווי אין דער אלטער יודישער (ביבלישער און תלמודישער) געזעצגעבונג, אזוי אויך אין רוימישער, מיטעלאַלטערליכער און מאָדערנער אייראָפּעאישער געזעצגעבונג. נאָר זיין אידעאַל איז געווען די געזעצגעבונג פון דעם יודישען סנהדרין. אין חדר פון די „שאַפּירניקעס", וואָס איז געווען אונטער זיין אויפזיכט, האָט ער איינגעפיהרט א מין קינדער־רעפּובליק אין דעם גייסט פון דעם אלטען יודישען שטאַאַט, און א קינדער־געריכט נאָכ'ן מוסטער פון דעם יודישען סנהדרין.

געזעץ־לעהרע איז געווען זיין פאַך, זיין פרנסה. ער פלעגט פיהרען די פּערזענליכע פּראָצעסען און האָט זעלטען פערשפּילט. נאָך זיין עצה פלעגען זיך ווענדען ניט בלויז יודען, נאָר אויך קריסטען — פויערן און פּריצים. אזוי ווי ער פלעגט זיך אָבער קיין מאָל ניט דינגען, האָט ער געהאט א סך ארבייט און קאָרג חיונה.

דעם רבי'ס הויף אליין פלעגט זיך מוזען ניט זעלטען צו איהם ווענדען נאָך אן עצה און דערמיט האָט ער שטארקער געמאַכט די פּאָזיציע פון די שאַפּירניקעס. ביים רבי'ן האָט מען איהם געמוזט שטעלען א שטוהל און בעטען זיצען. ער איז געווען א גייסטיגער מענש און מ'האָט פאר איהם מורא געהאט.

ביקל האָט פלייסיג געשטודירט דעם עוואנגעליום, געלערנט איהם מיט זיין טאָכטער, געמאַכט אויף איהם פּירושים און — געווען דער פערביסענסטער געגנער פונ'ם עוואַנגעליום מיט'ן קריסטענטום. ער האָט אָנגעשריבען א ווערק געגען יעזוס'ן. האָט געפיהרט אמאָל א דיספּוט מיט א מיסיאָנער און יענער האָט געמאַכט פליטה, איידער דער דיספּוט איז געווען צו ענד.

האָט זיך ביקל פארטראַכט אין אן ענין, אין א רעיון, וואָס האָט איהם שטאַרק גענומען, האָט ער זיך דעמאָלט אָבגעשיידט פון דער וועלט, פארשלאָסען זיך אין זיין קאַמער און געקענט אבזיצען אַכט טעג און אַכט נעכט, ניט געגעסען, ניט געטרונקען, ביז דער רעיון איז ביי איהם ניט רעכט געוואָרען. ער איז אויך געווען א פארברענטער שאכמאטיסט און האָט געקענט אָבזיצען איבער'ן שאכברעטעל דריי מעת לעת נאָכאַנאַנד.

האָט ער געקראָגען א נייעם בוך, איז ער שוין ניט ארויס פון שטוב, ניט געזעצט זיך, ניט געשטאַנען, נאָר אריינגעלעגט זיך אין בעט, און האלטענדיג אין איין האַנד דעם בוך אין דער צווייטער א ציגאַר, און פון אויבען, אויפ'ן דאלאָן פון דער זעלבער האַנד, אָנגעשאָטען א בערגעל שמעק־טאבאק, האָט ער איינגעגראָבען די אויגען אין בוך און געשוויכערט און אויפגעשטאַנען פון בעט נאָר דאַן, ווען דער בוך איז געווען געענדיגט. אזוי האָט ער אויך, ליגענדיג אין בעט, געלערנט אלטע און נייע שפראַכען.

ביקל איז געווען א גרויסער תלמודיסט. נאָר דער גרעסטער ליבלינג זיינער פון די יודישע ספרים איז געווען דער „רמבם". דאווגען פלעגט ער אַלע טאָג אין ליעב געהאט צו דאווגען מיט נגינה. גאַנץ ימים נוראים פלעגט ער דאווגען אין קיטעל. שמונה־עשרה

איז ער געשטאנען צונויפגעלעגט די הענט אויף דער ברוסט, זיין ליבלינג־תפילה איז געווען „שיר היחוד״, דאך איז ער געווען פרום ניט שטענדיג, נאר מאמענטווייז. שבת צו נאכט האט ער ליב געהאט אויסקצחעצען זיך מיט מענדעל פידלער און, פיפקענדיג און שמעקנדיג טאבאק אין דער זעלבער צייט, אריינגעשמועסט מיט׳ן חבר ביז׳ן טאג אריין, מעשיות פון אלטע גוטע יודען, וואס זענען ווען עס איז געווען אויף דער וועלט, געבענדיג די מעשיות, נאטירליך, זיין בייסענדיגע סאטירישע בעלייכטונג.

ביקל איז געווען א גרויסער פריינד פון דער נאטור. האט ליב געהאט אליין זיך צו פארטראכטען אויף גאט׳ס וועלט, אויף גאטס גרויסע ברואים און קליינע ברואים׳לאך, און געבען אויך אנדערע צו פערשטעהן די וואונדער פון דער נאטור. אט געהט, א שטייגער, פון פעלד א בהמה. ביקל רופט ארויס פון שטוב די ווייב, די קינדער, נעהמט ארומקוקען דער בהמה׳ס הערנער, אויגען, שטערן, האלז און אנדערע אברים. טאפט ארום און האלט פאר זיי א בעשיינפערליכע נאטור־וויסענשאפטליכע לעקציע. חסידישע ווייבער געהען פארביי און שפייען אויס: זעהט נאר יעקל דעם משוגענעם! האט זיך שיין פארקוקט...

ביקל איז ,ווי געזאגט, געווען דער אויבער־אויפזעהער אויפ׳ן חדר פון די שאפיר־ניקעס. פונדעסטוועגן זענען געווען זאכען, וואס ער האט אליין ליעב געהאט צו לערנען מיט די קינדער. איינער פון זיינע ליבלינגס־למודים איז געווען געאגראפיע. דערביי האט ער געהאט זיין אייגענעם מעטאד, ווי אזוי צו ערקלערען די אינגלאך, זעהר פשוט, מיט היימישע מיטלען זאכען, אויף וואס די קינדער אין די שולען ברעכען זיך אפט די מוחות.

אט איז א שטייגער א לעקציע אין געאגראפיע: ווי אזוי די ערד דרעהט זיך, מענטשען געהען אויף דער ערד אויבען און אונטען און פאלען ניט אראב.

חדושים! ווי קען געמאלט זיין?... פרעגען די קינדער.

ביקל גיט זיך א קעהר צו א אינגעל, כאפט ביי איהם מיט צוויי פינגער ארויס פון די האר א „חיה׳לע״, זעצט זי אוועק אויפ׳ן גלאבוס, ווי ניט איהר מיינט מען...

דארף מען האבען א מעהר בעשיינפערליכען ביישפיל?...

די קינדער האבען ביקלען זעהר ליב געהאט. ער פלעגט, אויף אזא שטייגער, אפט מיט זיי פערברענגען, ניט בלויז וועגען קליינע, נאר אויך וועגען גרויסע חיות און בהמות, וועלכע ער פלעגט ברייגגען צו די קינדער, אדער די קינדער צו זיי. פון דעסטוועגען איז ער געווען שטרענג. שלאגען, שרייען — דאס פלעגט מען אין דעם חדר פון די שאפירניקעס קיין מאל ניט, נאר, צייטענווייז, ווען די קינדער האבען זיך צוגעפוילט איינהארכען זיך אין א ענין, וואס ער האט זיי דערקלערט, אדער האבען הינטער זיינע פלייצעס אונטער־געשטיפט, פלעגט ער פלוצלינג ארויפשפרינגען אויפ׳ן טיש און א קאמאנדעווע טאן צו חברה: שרייט, קינדער, גלייך נאך מיר:

— מיר זענען אלע גרויסע גוים!...

אזא ניט גאר דעליקאטטע „קאפולען אנצוהערענעס״ האט דעם קליינעם עולם מעהר

אמוזירט, ווי בעליידיגט. אלע האבען נאָכגעשריען מיט חשק דריי מאָל. אבער נאָך דעם איז שוין געגאנגען ווי געשמירט...

ביקל איז געווען א סאָציאַליסט, נאָר, אַנשטאָט די מארקסיסטישע טעאָריעס, האָט ער זיינע אידעען וועגען סאָציאלער גערעכטיגקייט געשעפט פון דער תורה און דער גמרא. די הויפט אויפמערקזאמקייט אין חדר האָט ער אָנגעווענדט אויף ערציהען אין די קינדער דעם געפיהל און בעגריף פון רעכט און יושר אין סאָציאלען לעבען. געלעבט האָט ער נאָר אין דעם קרייז פון ארבייטער, פון פשוטע מענשען. מיט דער ערשטער פרוי האָט ער געלעבט גוט. זי איז געווען א פשוטע יודישע ווייבעל. די צווייטע ווייב, וואָס ער האָט גענומען נאָך דער ערשטער׳ס טויט, איז געווען פריהער א דאָקטאָר׳ס א ווייב, האָט געהאַט געלד, אן אייגען הויז און ליעב געהאט צו לעבען ברייט און פרעהליך. איז מיט איהר געוואָרען זיין לעבען א טראגעדיע. ניט קוקענדיג אויף זיין ברייטער געלעהרזאמקייט, האָט ער אזוי, ווי שאפירא אליין, ליעב געהאט צו לעבען פשוט און אָרים. נאָכ׳ן אַלטען יודישען שניט. פון 6 יאָהר אָן האָט ער אויפגעהערט צו עסען פלייש, האָט זיין גאנצען לעבען קיין אנדער שפייז ניט געברויכט, ווי נאָר גריצס. אז איהם האָבען אָנגעהויבען צו קלאַפּען אין טיר די זיבעציג יאָהר, האָט ער זיך אָנגעגרייט תכריכים און א פלאָץ פאר זיין אייביגער רוה.

נאָך יענקל ביקל לעבט נאָך איצט א זקן פון עטליכע און אכציג יאָהר, לעבט אין דרעזדען (זאקסען). ער ארבייט נאָך אויף א שטעלע אלס בוכהאלטער אין א פריוואטען געשעפט. נאָך יעצט האלט ער אין שטודירען דאָס דייטשע רעכט. זיין פאמיליען־דראַמע האָט איהם פארטריבען פון זיין ליבער גאליצישער שטעדטעלע, וואו ער האָט אזוי פיעל געקעמפפט און געליטען, ווייט פון זיינע ליבע תלמידים און חברים, וואָס זענען, צום גליק, אזוי ווי ער, נאָך, כמעט, אלע ביים לעבען; וואָס בענקען נאָך זייער טייערן לעהרער און חבר און ער נאָך זיי, און זיי קענען זיך ניט זעהן. ער טאָר אין עסטרייך ניט קומען, מ׳האָט איהם געוואָלט, — דערצעהלען מיר די טשאָרטקאָווער „שאפירניקעס" און זייערע קינדער, — געבען אין דרעזדען א לייכטע שטעלע אין דרעזדנער יודישער געמיינדע מיט א געהאלט פון עטליכע טויזענד מארק, נאָר ער האָט זיך אבגעזאגט דערפון, ערקלערענדיג, אז ער וויל ניט פארקויפען זיין זעלבסטשטענדיגקייט פאר געלד. ער וויל בעסער זיין א „נהנה מיגיע כפו", לעבען פון אייגענער פראַצע און ניט זיין קיין „כלי קודש"

מענדל פידלער

מענדעל פידלער איז געווען, אויב מ׳קען זיך אזוי אויסדריקען, דער „מיניסטער פון קונסט" אין דער מלוכה פון די „שאפירניקעס". כאָטש אין דער ווירקליכקייט איז

ער געווען דער לעהרער פון דקדוק און „תנ"ך". ניט גאַר צוגעפּאַסט צו איהם איז אויך געווען דער נאָמען „פידלער". וואָרום מענדעל איז געווען א קינסטלער אויף אלע אינסטרומענטען, ד. ה. שפּילען האָט ער אייגענטליך ניט געקענט אפילו אויף איין אינ־סטרומענט. ווען ער האָט זיך גענומען צו דער מתיק, זענען שוין די פינגער זיינע געווען צו גראָב און די באָרד צו ברייט געוואקסען פאַר דער פידעל. דערפאַר איז ער געווען א גרויסער טעאָרעטיקער. זיין שענקעל (דערפון האָט ער די חיונה בעצויגען) איז געווען א מוזיקאַלישע אַקאַדעמיע פאַר הונדערטער יונגע לייט. פון דאָרט זענען זיי אין וויען, אין מינכען אַוועק און שפּעטער בעריהמטע ארטיסטען און חזנים געוואָרען.

אין טשאָרטקאָוו אליין, וואָס האָט פריהער ניט געוואוסט, וואָס איז אזוינס נאָטען, און א פידעל האָבען זיי געזעהן, נאָר ווען א חתונה איז געווען אין שטעדטעל. טשאָרטקאָוו איז דורך איהם א מוזיקאַליש שטעדטעל געוואָרען. עס איז כמעט ניטאָ איצט קיין איין הויז, אין טשאָרטקאָוו, וואו מ'זאָל ניט שפּילען און זינגען. אין גאַנץ גאַליציען איז ניטאָ אזא מבין'טע אויף חזנים, אויף נגינה, ווי טשאָרטקאָוו.

און דאָס האָט אַלץ געמאַכט מענדעל- פידלער.

זעהר אינטערעסאַנט איז, ווי אזוי מענדעל פידלער אליין איז א פידלער געוואָרען. ווי געזאָגט, איז דאָס שוין געווען דעמאָלט, ווען ער איז געווען א טאַטע פון קינדער. אמת, קיין שענקעל האָט ער נאָך ניט געהאַט. ער איז נאָך געזעסען אויף קעסט ביי זיין שווער, א פּראָסטער, נאָר א רייכער בעל הבית. צו מסחר האָט ער ניט געטויגט. איז ער געזעסען טאָג און נאַכט און האָט געלערנט גמרא. נאָר אזוי ווי זיין חבר יענקל ביקל, האָט ער אויך שטאַרק ליב געהאַט דעם „רמבם". בעהאַלטענערהייט האָט ער אויך בעלייענט השכלה־ביכער, געלערנט לאַטיין און דייטש. א שטים האָט ער אויך געהאַט, אמת, ניט קיין שלעכטע. דערפאַר האָט ער טאַקע אויסגענומען ביי דעם שווער, א בחור זעגענדיג, וואָס ער האָט מיט אזא זיסען נגון געזונגען „אמר אביי". אמאָל פלעגט ער זיך פאַרטיפען אין א „שטויגער" ביים דאַווענען, אז מ'קען די שטים ברויכען צו עפּעס אנדערש איז איהם קיין מאָל ניט איינגעפאַלען, ביז ער איז א מאָל פאַרבייגעגאַנגען דעם פּריץ'ס שלאָס.

דאָרט איז ער א צוגעשמידטער געוואָרען. עפּעס האָבען זיך געגאָסען פון די פּאַקאָיעס קולות, טענער, מאָדנע, משונה'דיגע, כשוף'דיגע.

צי האָט מען דאָרט געזונגען צי געשפּילט? צי ביידע זאַכען אין איינעם? צי א נקבה, צי א זכר? צי ביידע אין קאָמפּאַניע? צי איינער, צי צוויי, צי א סך?... דאָס האָט ער, בשעת מעשה, ניט געקענט אבגעבען זיך קיין רעכנונג. וואָרים ער איז געווען צוגעשמידט צום אָרט, פאַר'כשוף'ט. און ערשט א צייט נאָך דעם, ווי דאָרט, אין די פּאַקאָיעס איז אַלץ שוין לאַנג שטיל געווען, האָט ער זיך אַרומגעזעהן, אז ס'איז שוין טיעף נאַכט און ביי איהם אין דער נשמה שפּילט נאָך אַלץ, און ער קען פון אָרט ניט אוועקגעהן.

פון דעמאָלט אָן איז ער אַלע טאָג געגאַנגען צום פּריץ'ס שלאָס, בסודי סודות.

פריהער פלעגט ער שטעהן פון ווייטען, ווי דעם ערשטען מאָל, אויף יענער זייט טויער. ביסלעכווייז האָט עס איהם געצויגען אלץ נעהנטער, נעהנטער, אין הויף אריין, צו די סאמע פּאָקאָיעס. דערנאָך האָט זיך ביי מענדלען א פידעל געיאָוועט. אמת, ניט ביי איהם אין שטוב, נאָר ביין פריץ איז זי בעהאלטען געווען, און קיינער אויף דער וועלט האָט ניט געוואוסט פון דער פידעל, א חוץ דעם קאפעלמייסטער אין פריץ'ס הויף, וועלכער האָט איהם בעהאלטענערהייט שפּילען געלערנט.

נור א יודישער יונגער מאן, בפרט, א לערנער, אן עלוי, זאָל געהן אלע טאָג צום פריץ אין די פּאָקאָיעס, דאָס וואָלט פאר שטעדטעל געווען א גרויסע רעטעניס, און ניט איין פּאָר אויגען וואָלטען איהם נאָכגעקוקט און ארויסגעגעבען זיין סוד. האָט זיך מענדעל געקליגט און פלעגט נעהמען יעדעס מאָל מיט זיך א קריגעל. באשר אין הויף איז דאָ א קערניצע, געהט ער, הייסט דאָס, נאָך קערניצע־וואָסער.

„אָבער הימעל און ערד האָבען געשוואָרען, אז קיין פארבארגענע זאך זאָל ניט זיין". מאכט זיך אמאָל, אז א יוד, א קצב קומט אין הויף ארן קויפען א קעלבעל. זעהט ער, ווי מענדעל געהט ארויס פון די פּאָקאָיעס.

פון דעמאָלט אן האָט מענדעל מעהר ניט געקענט געהן אין הויף „נאָך קערניצע־וואסער". זיין פידעל איז אנטשוויגען געוואָרען. שטום האָ זי געמוזט ליגען אויפ'ן בוידעם פערוויקעלט אין שמאָטעס, פערלעגט מיט העלצער, אלטע פלעשלאך און שערבלאך און וואַרטען אויף בעסערע צייטען.

נאָר זי האָט זיך ניט דערוואָרט. איהר באלעבאָס איז שוין „נתגלה" געוואָרען פאר אן אפיקורס. שטעדטעל האָט שוין אויף איהם געזוכט „חטאים", און דער שווער האָט איהם פון אויג ניט געלאָזען. אין איין שענעם פריהמארגען האָט ער, דער שווער, אויפ'ן בוידעם די פידעל געפונען און האָט איהר אויף פיצ־פיצלאך צעשמעטערט...

לאנג איז מענדעל אומגעגאנגען, ווי א פארוואודערטער, מיט א גיפטיגער פייל אין הארצען. ערשט דאן, ווען זיין שווער איז געשטארבען, און ער האָט געמוזט אראָב פון קעסט און א שענקעל מאכען, און דורכ'ן שענקעל זיין זעלבסטשטענדיגקייט בעקומען, האָט ער געוואגט א צווייטע פידעל זיך צו פארשאפען, און אָפען, פאר דער גאנצער וועלט, אויף איהר מיט'ן סמיק צו פיהרען. שטעדטעל האָט א צייט געררודערט. דערנאָך — איהם צו רוה געלאָזען. אבער אויף אייביג האָט זי איהם מיט'ן פאראכטליכען נאָמען „מענדעל דער פידלער" געשטעמפּעלט.

מענדעל האָט דערגרייכט זיינס. ער האָט זיך ווייניג געקימערט וואָס שטעדטעל זאָגט. פון דעם פעראכטונגס־טיטעל האָט ער געמאכט א הייליגען בערוף, זיין גלאנץ און רוהם, די אויפגאבע פון זיין לעבען. אמת, די פינגער און די באָרד האָבען איהם געשטערט זיין טאַלאַנט אין די פינגער אריינצולעגען. א פידלער איז ער קיין מאָל ניט געווען א גרויסער. דערפאר האָט ער פּאָלקאָם געשטודירט די טעאָריע פון מוזיק, געקענט שפּילען און לערנען אויף אלע כלים, האָט זיך ארומגעלעגט מיט די גרעסטע ווערק פון די בעסטע מוזיקער, האָט קאָרעספּאָנדירט מיט בעריהמטע פּראָפעסאָרען, וועלכע האָבען

אנערקענט זיין טאלאנט; האָט אפילו דעם דאוונען, די סדרה, די הפטורה, דעם גמרא־נגון נאָך אלע דינים פון דער מוזיק צעלעגט; האָט אליין קאָמפּאָזיציעס געשריבען, און — דער עיקר — אלעמען געלערנט אומזיסט.

פארפאלגט האָט מען איהם ניט. נאָר זיין שטוב איז ביי שטעדטעל אין חרם געווען. דאָך האָט עס ניט אָבגעהאלטען יונגע לייט איהם אין געהיים צו באזוכען און ביי איהם „נגינה" צו לערנען. די פידעל איז געווען זיין איינציגע טרייסט אין לעבען. די „שאפיר־ניקעס" און זייערע קינדער פלעגען איהם אָפען בעזוכען. אין זיין שענקעל איז געווען זייער קלוב. „נאָך שאפיראָ'ס טויט איז ער געווארען דער פּאָקטישער אָנפיהרער פון דער חברה.

אזוי ווי ביקל איז ער אויך געווען א שטארקער צער־בעלי־חיים'ניק. האָט אויך געהאַט צוויי ווייבער. נאָר אין געגענזאַץ צו ביקלען, האָט ער מיט זיין צווייטער ווייב בעסער געטראָפען, ווי מיט דער ערשטער: זי איז געווען א אידעאַלע שטיפמוטער און האָט פארזיסט זיינע לעצטע יאָהרען. די תלמידים האָבען איהם שטאַרק געליבט. די לעצטע פאָר יאָהר פון זיין לעבען איז ער קראנק געווען, פלעגען זיי איהם אומפיהרען אויף א װעגעלע אין דרויסען פרישע לופט צו געניסען.

מענדעל פידלער האָט געהאט ביי זיך א מנין, ער אליין פלעגט דאוונען פאר'ן עמוד — מיט נאָטען. „כל נדרי" אויך — מיט נאָטען. זיין „כל נדרי" פלעגט גאַנץ שטעדטעל געהן הערען. ער האָט געוואָלט דעם „כל נדרי" איבערגעבען בירושה איינעם פון זיינע תלמידים. נאָר יענער האָט ניט געקאָנט איבערנעמהען. האָט מענדעל געהאט פאר'ן טויט דערפון גרויס צער.

געשטאָרבען איז מענדעל פידלער אין יאָהר 1905. ניט בלויז זיינע עלטערע חברים, וואָס האָבען איהם איבערגעלעבט, נאָר אויך די יוגענד פון טשאַרטקאָוו בעציהט זיך צו זיין אָנדענקען מיט דעם גרעסטען רעספּעקט און ווארימסטע ליעבע.

אַ חוץ אָט די צוויי וויכטיגסטע מיטקעמפּפער האָט שאפירא געהאט נאָך א גרויסע שטיצע אין אַ דריטען משכיל־אינטעליגענט. דאָס איז שוין געווען א דיפּלאָמירטער, א מעדיצין־דאָקטאָר. שטאָקעל האָט ער געהייסען, א זוהן פון א שניידער, איז ער געווען, א פּראָלעטאַריער לויט זיין יחוס און א דעמאָקראט מיט זיין גאנצען פיהלען און דענקען. אלס געמיינדעראָט און שטאָדט־דאָקטאָר איז ער געווען אימער אויף דער זייט פונ'ם פאָלק. 30 יאָהר איז ער געשטאַנען אָן דעם שפּיץ פון די „יד־חרוצים" — די ארבייטער־שאפירניקעס, איז געווען פאר זיי אי אַ דאָקטאָר, אי א לעהרער.

נאָר ניט בלויז פון דער אינטעליגענץ, צווישען די בעלי מלאכות גופא האָבען די שאפירניקעס געהאט שטארקע אידעאַליסטען און איבערצייגטע מוטיגע קעמפּפער.

דער אָריגינעלסטער איז געווען דאָדיע באָדנער. דאָס איז געווען, ווי די טשאָרט־קאָווער יונגע לייט שטעלען איהם פאָר, — א הויכער, א דעמבענער און ביינערדיגער

יוד; געקוקט שארף, כאָטש אויף איין אויג, געהאט א שיטער בערדעל, תמיד אומגע־גאנגען בייז, ברוגז'דיג. צו 70 יאָהר האָט ער נאָך געגעסען פאר זעקסען. פלעגט אויפעסען א גרויסע שיסעל צובראָקטע אוגערקעס, א גאנצען רעטאך, א סאָפּ באָרשטש — דאָס אלץ פאר איין מאָל — און פארבייסען מיט א קולעשע — א מין קאשע פון קוקורוזע־מעהל.

זיין אויג האָט ער פארלאָרען נאָך גאָר אין דער יוגענד. בשעת ער האָט געדארפט געהן דינען. דינען האָט ער ניט געוואָלט. איז ער אוועק צו א יודענע, א ספעציאַליסטקע אויף „לאָזען אָדער" און אויסקלאפּען אויגען די יעניגע, וואָס האָבען ניט געוואָלט דינען. אזעלכע פלעגען זיך געוועהנליך אָנקלייבען ביי איהר גאנצע קאָמפּאַניעס און די „ביזנעס" האָט געגעבען אַ גוטע מטבע.

פאר דער „אָפּעראַציע" פלעגט די „אויגענקלאפּערקע", כדי צו מאכען זיך מעהר הארץ, אויפּצּסען א סלאָיטשיק איינגעמאכץ און פארטרינקען מיט א גוטע ביסעל משקה. דאן פלעגט זי אויסרופען: „ווער וויל געהן פריהער?!" גענומען דעם „קלאָפּער", אָדער „שפּאנעריל" — א מין האמעריל מיט א שארפען שפּיץ — א זעץ אין שווארצאפּעל... די אויג איז אויסגערונען און... דער בחור איז שוין געווען זיכער פון זעלנעריי...

אָט אזוי האָט אויך דאָדיע באָדנער מיט'ן אייגענעם ווילען בעפרייט זיך פון... איין אויג. דאָס האָט איהם אָבער ניט געשטערט אָבצולעבען. א גבור א יוד, ביז א יאָהר אכציג. געווען — דערצעהלען מיר טשאָרטקאָווער יונגע לייט — אַן עהרליכער, א קלוגער, איבערהויפּט — אַן אמת'ער מענש, א ראדיקאל! אביסעל געקענט אריינקוקען אין א ספר און אין א ביבעל. ער איז געווען א מין לייבוואַך שאָפּירא'ס. פאר זיין בייזען בליק און אייזערנעם כח האָט מען אין שטעדטעל געציטערט. אין א מלחמה פאר'ן רבי'ן האָט ער „געלעגט" רעכטס און לינקס, האָט אבער אליין אויך... א פאה פארלאָרען און אזוי, מיט איין פאה, געשטאָרבען אין 1910.

איינער פון די מערקווירדיגסטע „שאפּירניקעס" איז דער בלעכער משה העלערבאך. ער איז דער יונגסטער פון זיי. איז נאָך איצט ניט איבער זעכציג. האָט זיך דערהאלטען גאָר בישט קשה, ניט קוקענדיג אויף זעהר שווערע לעבענס־אומשטענדען. דאָס איז א ליעבער, טויבענמילדער מענש, פול מיט תמימות און אמת. ער איז איצט דער פרעזעס פון „יד חרוצים", איז ביי די בעלי מלאכות א גרויסער אויטאָריטעט. נאָר אויך גאנץ שטעדטעל בעציהט זיך צו איהם מיט גרויס רעספּעקט. א חוץ וואָס ער איז דער פיהרער פון די בעלי־מלאכות־שאפּירניקעס, איז ער א מיטגליעד אין געמיינדע־ראָט און אין דער קולטוס־געמיינדע. שבת לערנט ער מיט די איבעריגע בעלי מלאכות, „תנך", „אורח חיים", לעזט אויך פאָר זיי א צייטונג. דאָס שטערט איהם ניט צו זיין א גוטער בעל־מלאכה. ער איז, ווי אלע שאפּירניקעס, א הייסער ציוניסט. נאָך הערצעל'ס טויט — דערצעהלט מיר זיין זוהן — האָט ער אראָבגעריסען די עטרה, געטרויערט נאָכן טייערן פיהרער און העלד. דאָס אלץ איז געווען שטיל, שוויגענדיג, פאר קיינעם ניט געלאָזט מערקען דעם וועהטאָג פון זיין נשמה.